

**Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyası**

FAKULTƏ:	Siyasi idarəetmə
KAFEDRA:	Dövlət idarəçiliyinin hüquq təminatı
İSTİQAMƏT:	Hüquqşünaslıq
İXTİSAS:	Hüquqşünaslıq
QRUP:	151
ŞÖBƏ:	Əyani

**“Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində yerli
özünüidarəetmənin hüquqi əsasları”**

mövzusunda

B U R A X I L I Ş İ Ş İ

TƏLƏBƏ:	Saleh Əliyev
ELMİ RƏHBƏR:	h.e.n. Ş.Kərimov
KAFEDRA MÜDİRİ:	dos., h.e.n. S.Səlimov

BAKI-2006

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....3

I FƏSİL. YERLİ ÖZÜNÜİDARƏETMƏNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1 Yerli özünüidarənin anlayışı.....5

1.2 Yerli özünüidarə xalq hakimiyyəti forması kimi.....7

1.3 Yerli özünüidarə sahəsində beynəlxalq təcrübə.....10

II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA YERLİ ÖZÜNÜİDARƏNİN TƏŞKİLATI-HÜQUQİ ƏSASLARI

2.1 Azərbaycan Respublikasında yerli özünüidarənin təşkili.....17

2.2 Bələdiyyələr, bələdiyyə orqanları və onların vəzifəli şəxsləri.....25

2.3 Vətəndaşların yerli özünüidarədə iştirak formaları.....32

III FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA YERLİ ÖZÜNÜİDARƏNİN FUNKSIONAL-HÜQUQİ ƏSASLARI

3.1 Bələdiyyələrin maliyyə fəaliyyəti.....35

3.2 Bələdiyyələrin torpaq və su təsərrüfatı sahəsində idarəçiliyi.....39

3.3 Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarət.....41

NƏTİCƏ.....45

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT.....48

GİRİŞ

Yerli özünüidarə hər bir demokratik quruluşun əsas institutlarından biridir. Təsadüfə deyil ki, 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi-referendumda qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında yerli özünüidarəetməyə xüsusi bölmə ayrılmışdır. Konstitusiyanın IV bölməsi “Yerli özünüidarəetmə” adlanır. Məhz bu baxımdan yerli özünüidarənin öyrənilməsi, onun tədqiqi böyük əhəmiyyətə malikdir.

Demokratik cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin çoxillik təcrübəsi göstərir ki, hər bir regionun, ərazinin təbii və sosial-iqtisadi potensialından tam və səmərəli istifadə etmək və bu əsasda əhalinin maddi rifahını yaxşılaşdırmaq üçün təkə dövlət idarəçilik orqanlarının mövcud olması kifayət deyil.¹

Dövlət idarəçiliyi özünün miqyasına və realizə olunma xüsusiyyətinə görə iki əsas növə ayrılır: mərkəzi dövlət idarəçiliyi və yerli dövləd idarəçiliyi. Bu iki növün arasında duran regional idarəçilik də mövcuddur, lakin regional idarəçilik nadir hallarda xüsusi təşkilati formalara malik olur. Bu da onunla bağlıdır ki, idarəetmənin əsas funksiyaları regional səviyyədə deyil, mərkəzi və yerli səviyyədə həyata keçirilir.

İdarəçilik sistem kimi təşkil olunan istənilən varlığın (sosial, bioloji və s.) ayrılmaz xüsusiyyətidir. İstər daxildən, istərsə xaricdən idarə olunmayan sistemin olması qeyri mümkündür. İdarəçilik növləri içərisində ən mürəkkəbi və çoxşaxəlisi dövlət idarəçiliyidir. Dövlətin qarşısında saysız-hesabsız problemlər durur. Bu problem-lərin müxtəlif təbiətliliyi, ictimai əhəmiyyət dərəcəsinin qeyri-bərabərliyi və s. həmin problemlərə müxtəlif yanaşma tələb edir. Dövlət bəzən bu qədər çox müxtəlifliyi nəzərə almaq iqtidarında olmur. Bunun üçün onun imkanları azlıq edir və bu imkanlar bir çox hallarda düzgün bölüşdürülmür. Nəticədə dövlət üçün əlavə, mənfi nəticələr verən idarəçilik yükü ortaya çıxır. Bir növ dövlətin idarəetmə imkanlarına uyğun gəlməyən əlavə tənzimləmə sahəsi yaranır ki, dövlət bunun öhdəsindən çətinliklə gəlir. Bir çox hallarda da qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq olmur və ortaya yeni problemlər çıxır. Bundan yayınmağın ən faydalı yolu idarəçilik yükünün səmərəli şəkildə paylanmasıdır. Bu, dövlət idarəetməsində idarə olunan obyektlərin bəzilərinə özü-özünü idarəetmək imkanlarının verilməsidir. Bunun üçün obyektin hansı sahələrdə, hansı həddə qərarlar qəbul edəcəyi müəyyənləşdirilir və dövlət operativ müdaxilə hüququnu saxlamaqla həmin sahəyə toxunmur.

Yerli özünüidarə sadəcə bu səbəbdən yaranmır. Yerli özünüidarəetmənin yaranması zərurəti həm də idarəetmənin özünün ümumi məqsədlərindən doğur.

¹ Bələdiyyələrə elmi-metodik kömək. A.Əliyev, Ə.Qasımov, V.Zeynalov. Bakı, 2002. s.38

Hər bir idarəçilikdə məqsəd qarşıya qoyulmuş hədəflərə ən optimal, səmərəli üsullarla nail olmaqdır. Dövlət idarəetməsində də bu belədir və əsas üsullarından biri idarə olunan obyektin marağının nəzərə alınmasıdır. Bu zaman idarə olunanın marağının ödənilməsi qarşıya qoyulan məqsədlə və ya idarə edəninin davranışı ilə əlaqələndirilir və nəticədə də idarə olunanın lazımı istiqamətdə müstəqil fəaliyyəti stimullaşdırılır. Bu zaman dövlət idarəetməsinin əsas funksiyalarından biri olan daimi nəzarət funksiyasını yerinə yetirməkdən qismən azad olur. Dövlət öz işlərinin bir hissəsini müəyyən subyektlərə verir və bununla da, idarəçilik resurslarına qənaət olunur, ikincisi, idarəçilik verilən subyektlərə məsələləri öz nöqtəyi-nəzərinə və deməli, öz marağına uyğun həll etmək imkanı verməklə onun qarşıya qoyulan məqsədlərə çatmaq istəyini stimullaşdırır və beləliklə, özünü idarəetmənin səmərəli olması müəyyən qədər təmin olunmuş olur. Məlumdur ki, yerli problemləri həmin yerin sakinlərindən yaxşı kimsə bilə bilməz. Bilsə belə, bu problemin həllində onlar qədər maraqlı ola bilməz, o baxımdan ki, əldə ediləcək müsbət nəticədə yerli sakinlərin maraqları təmin olunacaq. Yerli əhalinin marağı şəxsi deyil, ictimai maraqdır və bu maraq ümumiictimai maraqları təmin etməli olan dövlətin maraqları ilə üst-üstə düşür. Dövlət yerli sakinləri idarəçilikdə maraqlı etməklə özünün də maraqlarını ödəmiş olur. Bununla da dövlət idarəçilik imkanlarına qənaət edir və idarə olunan subyekt dövlətin maraqlarına daxil olan istiqamətdə hərəkət etməklə idarəçilik məqsədlərinə nail olmanı tezləşdirir. Yerli idarəçilik dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Bu zaman mərkəzdən verilən göstərişlər və özlərinin səlahiyyətləri çərçivəsində dövlət orqanları ərazinin problemlərini həll edirlər. Lakin yuxarıda göstərdiyimiz faktorlar (birincisi, dövlət idarəçilik imkanlarına qənaət, ikincisi, dövlətin idarəçilik yükünün azaldılması, üçüncüsü, idarəetmənin səmərəli olması və dövlətin maraqlarının ödənilməsi) dövləti idarəetmə funksiyasını müxtəlif qurumlarla bölüşdürməyə sövq edir. Nəticədə də yerli özünüidarəetmə ortaya çıxır.

Yerli özünüidarəetmə bütün deyilənlərdən göründüyü kimi dövləti fəaliyyətə yaxın fəaliyyətdir. Eyni ilə dövlət idarəçiliyi kimi bu idarəçilik də ictimai maraqların təmin olunmasına yönəlib. Bunu o da sübut edir ki, yerli özünüidarəetmə bir sıra sırf dövlət hakimiyyəti funksiyalarına malikdir. Yerli özünüidarəetmə mahiyyətcə bu və ya digər ərazinin əhalisinə öz işlərini həll etmək üçün müəyyən muxtariyyatın verilməsidir. Burada yerli kollektivin marağı stimullaşdıran vasitə kimi çıxış etməsinə səbəb odur ki, o, yerli kollektivə öz marağına uyğun davranış forması seçməyə imkan verir.

Mövzu üzərində işləyərkən ilk növbədə yerli özünüidarəetmə sahə üzrə mövcud nəzəri biliklər təhlil edilmişdir. Yerli özünüidarəetmənin müstəqil Azərbaycan üçün yeni bir təsisat olmasını qəbul edərək bu sahədə beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsinin böyük əhəmiyyətə malik olduğunu deyə bilərik. Biz də işimizdə bu istiqamətə xüsusi önəm vermişik.

İkinci və üçüncü fəsilər isə konkret olaraq Azərbaycanla, daha dəqiq desək Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi ilə bağlıdır. Yəni ikinci fəsildə Azərbaycan Respublikasında yerli özünüidarəetmənin təşkilatı və struktur məsələlərinə diqqət yetirilmişdir. Burada bələdiyyələr, bələdiyyə orqanları, onların

vəzifəli şəxslərinin milli qanunvericiliyə əsasən anlayışı verilmiş, onların hüquqi statusu; hüquq və vəzifələri, normal fəaliyyətləri üçün təminatlar və s. göstərilmişdir. Eyni zamanda vətəndaşların yerli özünüidarə iştirak formaları da məhz bu fəsildə verilmişdir. Üçüncü fəsildə isə bələdiyyələrin fəaliyyətinin əsas istiqamətləri haqqında şərh verilmişdir.

I FƏSİL.YERLİ ÖZÜNÜİDARƏETMƏNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1 Yerli özünüidarənin anlayışı

Yerli özünüidarətmənin vahid elmi anlayışı yoxdur və ayrı-ayrı müəlliflər tərəfindən müxtəlif cür izah edilir. Məsələn, İ.İ.Yevtixiev “sosial qruplar tərəfindən dövlətin daxili idarəetməsinin obyektiv hüququn sərhədləri daxilində idarəçilik mərkəzlərinin seçkilər vasitəsi ilə yaradılması və özünüidarətmə orqanlarının muxtariyyəti şərtləri ilə sərbəst həyata keçirilməsi”, B.E.Nolde “ dövlətin funksiyalarının bu və ya digər dərəcədə müstəqil şəxs və ya təşkilat tərəfindən həyata keçirilməsi forması”, B.N.Çiçerin “təmsilçiliyin və məsuliyyətin yerli idarələrə təhvil verilməsi” kimi xarakterizə etmişlər.²

Yerli özünüidarə dedikdə, yerli özünüidarə orqanlarının qanun çərçivəsində, məsuliyyəti öz üzərinə götürərək və yerli əhalinin mənafeyi naminə dövlət işlərinin böyük bir hissəsini nizama salmaq və onu idarə etmək hüququ və real bacarığı başa düşülür. Bu anlayış 15 oktyabr 1985-ci ildə Avropa Şurası dövlətlərinə imzalamaq üçün təqdim edilmiş və 1 sentyabr 1988-ci ildə qüvvəyə minmiş “Yerli özünüidarətmə haqqında Avropa Xartiyası”nın 3-cü maddəsində verilmişdir. (28 dekabr 2001-ci ildə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisində ratifikasiya edilmişdir) Göründüyü kimi, Xartiyada da birbaşa göstərilir ki, yerli özünüidarə dövlət işlərinin yerinə-yetirilməsidir. Lakin bu hər cür deyil öz mənafeyi naminə həyata keçirilən dövlət işlərinin idarə olunmasıdır. Yəni yerli əhəmiyyətli məsələlərin həllini öz üzərinə götürməsidir. Başqa sözlə, dövlət yerli əhaliyə özünü idarə etmək imkanı verir. Əlamətlərdən biri də yerli özünüidarətmənin qanun çərçivəsində və öz məsuliyyəti ilə həyata keçirilməsidir. Məsuliyyət yerli özünüidarətmənin atributiv əlaməti olan muxtariyyətdən yaranır. Muxtar subyekt davranışına görə yalnız özü məsuliyyət daşmalıdır. Anlayışa görə yerli özünüidarətmə nizamasalma və idarəetmə hüququdur. Buradan aydın olur ki, yerli özünüidarəetmə, sadəcə, icraedici-sərəncamverici (idarəetmək hüququ) fəaliyyəti deyil, müəyyən qədər normayaradıcılığını da özündə ehtiva edir. Məcburi qayda müəyyən etmədən yerli özünüidarə orqanlarının tam muxtar olacağını düşünmək qeyri-mümkündür. Xartiyadakı real bacarıq ifadəsi yerli özünüidarəetmənin təminatlarını nəzərdə tutur. Bu təminat həm hüquqi, həm də maddi olmalıdır. Belə ki, qanunvericilik səviyyəsində hüquqi təminatları olmayan və ya belə təminatı olub, lakin səlahiyyətlərinə uyğun maddi cəhətdən təchizatı olmayan yerli idarəçilik qarşıya qoyulan məqsədi tam ödəyə bilməz.

² Основные теории местного самоуправления: происхождение и развитие. Москва,1996. с. 13-14.

Yerli özünüidarəetməni, həqiqətən, özünüidarəetmə kimi təşkil edən onun formalaşma üsuludur. Yerli özünüidarəetmə ərazi kollektivinin və dolayısı ilə hər bir vətəndaşın dövlətlə və cəmiyyətlə qarşılıqlı münasibətlərində özünüifadə üsuludur. Tamamailə yuxarıdan təşkil edilməklə və təyinatla qurulan idarəçilik özünüidarə adlana bilər, lakin mahiyyətcə özünüidarəetmə ola bilməz. Odur ki, həm beynəlxalq aktlarda, həm də milli qanunvericilikdə yerli özünüidarəetmənin təşkili üsulu kimi əhali tərəfindən seçilmə göstərilir. Deyilənlərə əsasən yerli özünüidarəetmənin əsas əlamətlərini ayırmaq olar:

- 1) Yerli özünüidarəetmə sistemətik, ictimai fəaliyyət sferasıdır
- 2) Bu fəaliyyət yerli sakinlərin mənafeleəri ilə bağlıdır və bu mənafeleer idarəetmənin səməreliyi üçün nəzərə alınır
- 3) Bu fəaliyyət qeyri-dövlət fəaliyyətidir
- 4) Onu xüsusi subyekleer-seçkili qeyri dövlət orqanları həyata keçirir

Yerli özünüidarəetmə müəyyən prinsiplərə söykənir. Bu prinsipler yerli özünüidarəetmənin təşkili ilə bağlı qanunvericilik konsepsiyasını, onun təşkili məqsədlərini, müstəqilliyinin əsaslarını özündə yığcam şəkildə əks etdirir. Prinsipler ölkədən-ölkəyə fərqlidir, ancaq bir sıra prinsipler vardır ki, onlar beynəlxalq hüquqi aktlarda təsbit olunublar. Bu prinsipler yerli özünüidarəçiliyi özünüidarəetmə kimi xarakterizə edir və onların fəaliyyəti üçün zəruri minimum təminatları əks etdirir. Yerli özünüidarəetmənin əsas prinsiplerinə aşağıdakılar aiddir:

1) Yerli özünüidarəetmənin əsasları konstitusion səviyyədə təsbit olunur. Bu da təsadüfi deyil, konstitusion səviyyədə təsbit edilmə yeri özünüidarəetməyə nə qədər əhəmiyyət verdiyini göstərir və onun qanunvericilik bazasının sabitliyini təmin edən vasitə kimi çıxış edir. Cari qanunvericilik dəyişsə də, yerli idarəetmənin konstitusion səlahiyyətləri və konstitusion müddəalar dəyişə bilməz. Bu işə yeri idarəetmənin qanunvericiliyin və digər hakimiyyət orqanlarının dəyişən siyasətinin mənfə təsirinə məruz qalmaqdan xilas edir.

2) Yerli özünüidarəetmə öz səlahiyyətləri çərçivəsində tam müstəqil və sərbəstdir. Bu prinsip yerli özünüidarəetmə orqanlarının səlahiyyətlərinin toxunulmazlığında əks olunur. Onun səlahiyyətləri bir-başa konstitusiyada təsbit edilir və mürəkkəb dəyişdirilmə qaydasına malikdir. Bu səlahiyyətlər artırıla bilər (sadə üsulla, konstitusiyaya dəyişiklik edilmədən), amma heç bir orqan tərəfindən azaldıla bilməz və onların icrasına müdaxilə yolverilməzdir. Onun müstəqilliyi üçün qanunvericilik təşkilati, maliyyə və s. təminatlar nəzərdə tutur.

3) Yerli özünüidarəetmə yalnız seçkilər yolu ilə təşkil oluna bilər və ya ən azından mütləq seçkilər yerli özünüidarəetmənin təşkilində mühüm rol oynamalıdır. Yerli özünüidarəetmə seçkilərlə təşkil olunmalıdır ki, ərazi əhalisinin etibar etdiyi və onu daha yaxşı tanıyan adamlar yeri idarəetməyə qoşula bilsinlər. Yerli özünüidarəetmənin səməreliyi seçkilərdən birbaşa asılıdır. Seçkilərə qoyulan şərtlər və seçkilərin keçirilməsi qaydası digər hakimiyyət orqanlarına seçkilərin keçirilməsi qaydası ilə oxşardır.

4) Yerli özünüidarəetmənin fəaliyyətinin real təminatları. Yerli özünüidarəetməyə müxtəlif vasitələrlə müstəqil fəaliyyət göstərmək üçün imkan

yaradılmalıdır. Bütün bu prinsiplər bir-biri ilə sıx bağlıdır və biri digərini tamamlayır. Məsələn, yerli idarəetmənin səlahiyyətlərinin toxunulmazlığı onun müstəqilliyini şərtləndirən amillərdən biridir və sonuncu prinsipi bunsuz tam mənası ilə başa düşmək qeyri-mümkündür.

Prinsiplər daim inkişafdadır və dəyişə bilər. Avropada yerli özünüidarəetmənin prinsiplərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- yerli özünüidarəetmənin seçkilər əsasında formalaşması
- yerli özünüidarəetmə subyektlərinə verilən səlahiyyətlərin onların fəaliyyətinə uyğun gəlməsi
- yerli özünüidarəetmənin müdafiəsi
- yerli özünüidarəetmə işçilərinin yüksək muxtariyyəti
- peşəkar və yaxşı hazırlanmış şəxsi heyət, münasib əmək haqqı
- yerli özünüidarəetmə nümayəndələrinin həvəsləndirilməsi, səlahiyyətlərinin icrası üçün geniş imkanların verilməsi
- yerli özünüidarəetmənin öz maliyyə vəsaitinin olması

Ayrı-ayrı ölkələrdə müxtəlif adla adlandırılmasına baxmayaraq, bir qayda olaraq, yerli özünüidarəetməni bələdiyyələr həyata keçirir. Bələdiyyə ərəb sözü olub “ölkə, ölkəni idarə edən yer” deməkdir. Bir çox Avropa dillərində bu sözün qarşılığı kimi “munisipasiya” və ya “munisipalitet” sözü işlədilir. Latın mənşəli bu söz qədim Roma imperiyasında bizim eramızın III əsrindən başlayaraq işlədilmişdir. Roma imperiyasında İtaliyanın özündən kənarında yerləşən və ona tabe olan özünüidarəetmə hüququna malik, əhalisi qismən və ya tam həcmdə Roma vətəndaşlığını qəbul etmiş şəhərlərə munisipasiya deyilirdi. O dövrdə şəhərlərin özünüidarəetmə hüququ, indi qəbul olunduğu kimi, xalqın özünüidarəetmə hüququ ilə əlaqələndirilmirdi və təbiətinə görə demokratik deyildi. Bu yerli özünüidarəetmə zərurətdən doğurdu. Belə ki, İtaliya ərazisindən uzaqda yerləşən şəhərlərin mərkəzdən birbaşa idarə olunması çətinlik törədirdi və bu da yerli xarakterli işlərin idarə olunması üçün həmin şəhərlərə özünü idarə etmək imkanının verilməsini tələb edirdi.

Yerli özünüidarəetmə qədim tarixə malik olsa da özünüidarəetmənin demokratik vasitəsi kimi çox-çox sonralar formalaşmışdır. Bu mənada bələdiyyələr hüquqi dövlətə məxsus sosial təsisatın, vətəndaş cəmiyyətinin qurulmasında vasitədir.

Bələdiyyələr və ya seçkili yerli özünüidarəetmə orqanları yerli özünüidarəetmə sisteminin tərkib hissəsidir. Bu sistem yalnız bələdiyyələrlə məhdudlaşmır. Yerli özünüidarəetmə sisteminə lokal xarakterli məsələləri əhəlinin özü tərəfindən həll etməyə imkan verən üsul və vasitələr, o cümlədən yerli referendum, yerli seçkilər və sair aiddir. Bələdiyyələr özü bir sistem kimi müstəqildir və dövlət orqanları sisteminə birbaşa tabe deyil. Bələdiyyələrin öz aralarında tabeçilik münasibətləri yoxdur. Bələdiyyə idarəçilik sistemi həm seçkili orqanları, həm də onlara tabe olan yerli inzibati xidməti əhatə edir.

1.2 Yerli özünüidarə xalq hakimiyyəti forması kimi

Yerli özünüidarə orqanları istənilən demokratik quruluşun əsaslarından birini təşkil edirlər. Vətəndaşların dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ bütün dövlətlər üçün ümumi olan demokratik prinsiplərə aiddir. Bu hüquq bilavasitə məhz yerli səviyyədə həyata keçirilə bilər. Hər vətəndaş yaşadığı dövlətin konstitusiyaya quruluşundan asılı olmayaraq, istər bu, monarxiya olsun, yaxud respublika olsun, dövlət formasından asılı olmayaraq - istər bu, federasiya olsun yaxud unitar dövlət olsun, özünü ilk növbədə yerli hakimiyyət səviyyəsində ifadə və təsdiq edir; o, burada onun gündəlik həyatına bilavasitə təsir göstərən qərarların qəbul olunmasında iştirak edə bilər. Real hakimiyyətə malik olan yerli özünüidarə orqanlarının mövcudluğu səmərəli və eyni zamanda vətəndaş üçün yaxın olan idarəetməni təmin edə bilər. Özünüidarənin müdafiəsi və möhkəmləndirilməsi demokratiya və dövlətin desentralizasiyası prinsiplərinə uyğundur və bu, demokratik yolla yaradılmış və öz səlahiyyətləri, bu səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi qaydası və bunun üçün lazımı vasitələr barədə geniş muxtariyyətə malik olan yerli özünüidarə orqanlarının mövcudluğunun zəruriliyini nəzərdə tutur.

Bunun üçün bir sıra şərtlərə əməl olunmalıdır:

1. Səlahiyyətlərin bölüşdürülməsi baxımından:

- ✓ Yerli özünüidarənin əsas səlahiyyətləri konstitusiyaya və qanunla müəyyən edilir. Lakin bu müddəa yerli özünüidarə orqanlarına qanuna uyğun olaraq ayrı-ayrı konkret səlahiyyətlərin verilməsini istisna etmir.
- ✓ Yerli özünüidarə orqanları qanunun müəyyən etdiyi çərçivədə, onların səlahiyyətlər dairəsindən çıxarılaraq digər hakimiyyət orqanının səlahiyyətinə verilməmiş hər hansı bir məsələ üzrə öz şəxsi təşəbbüslərinin həyata keçirilməsi üçün tam sərbəst hərəkət edə bilərlər.
- ✓ Dövlət səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi bir qayda olaraq, vətəndaşlara ən yaxın olan hakimiyyət orqanlarının üzərinə qoyulmalıdır. Bu səlahiyyətlərdən hər hansı birinin digər hakimiyyət orqanına verilməsi qarşıya qoyulmuş vəzifənin həcmi və xarakterini, habelə səmərə və qənaət tələblərini nəzərə almaqla həyata keçirilməlidir.
- ✓ Yerli özünüidarə orqanlarına verilən səlahiyyətlər bir qayda olaraq tam və müstəsna olmalıdır. Bu səlahiyyətlər bu və ya digər mərkəzi, yaxud regional hakimiyyət orqanı tərəfindən yalnız qanun təyin etdiyi hüdudlar daxilində iddia edilə və ya məhdudlaşdırıla bilər.
- ✓ Mərkəzi və ya regional orqanlar tərəfindən səlahiyyətlərin göndərilməsi zamanı yerli özünüidarə orqanları bu səlahiyyətlərin həyata keçirilməsini yerli şəraitə uyğunlaşdırmaq üçün mümkün olduğu qədərində sərbəstliyə malik olmalıdır.
- ✓ Bilavasitə yerli özünüidarə orqanlarına aid olan istənilən qərarların planlaşdırılması və qəbul edilməsi prosesində mümkün olduğu qədər, vaxtında və müvafiq formada bu orqanlarla məsləhətləşmək zəruridir.

2. Ərazi əsasları baxımından:

- ✓ Yerli ərazi bölgüsü ilə əlaqədar hər hansı bir dəyişiklik zamanı öncədən müvafiq yerli özünüidarə orqanları ilə məsləhətləşmək zəruridir, qanunun yol verdiyi hallarda bu dəyişikliklər referendum keçirilməsi yolu ilə edilə bilər.
3. İnzibati struktur və vasitələrin yerli özünüidarə orqanlarının vəzifələrinə müvafiqliyi baxımından:
- ✓ Yerli hakimiyyət orqanları daha ümumi qanunvericilik müddəalarını pozmadan özləri öz daxili inzibati strukturlarını müəyyən etmək imkanına malik olmalıdırlar ki, yerli tələbatlara cavab verə və səmərəli idarəetməni təmin edə bilsinlər.
 - ✓ Yerli özünüidarə orqanları qulluqçularının iş şəraiti elə olmalıdır ki, təcrübə və bacarığın nəzərə alınması prinsipi əsasında yüksəkixtisaslı kadrların seçilməsini təmin etmək mümkün olsun; buna görə peşə hazırlığı, əmək haqqının ödənilməsi və qulluq üzrə irəliləmə üçün müvafiq şəraitin təmin edilməsi zəruridir.
 - ✓ Yerli özünüidarə orqanlarının vəzifəli şəxslərinin statusu baxımından
 - ✓ Yerli seçkili şəxslərin statusu onların səlahiyyətlərinin sərbəst həyata keçirilməsini təmin etməlidir.
 - ✓ Yerli seçkili şəxslərin statusu onların öz səlahiyyətlərini həyata keçirməsi ilə əlaqədar çəkilmiş xərclərinə müvafiq pul kompensasiyasını almağa, habelə zərurət yarandıqda, mənfəətə, yaxud qazanca görə müvafiq kompensasiya və müvafiq sosial sığortaya görə kompensasiya almağa ona imkan verməlidir.
 - ✓ Yerli seçkili şəxsin mandatı ilə bir araya sığmayan funksiyalar və fəaliyyət yalnız qanunla və ya əsas hüquqi prinsiplərlə müəyyən edilə bilər.
4. Yerli özünüidarə orqanlarına inzibati nəzarət baxımından:
- ✓ Yerli özünüidarə orqanları üzərində hər hansı inzibati nəzarət yalnız Konstitusiyaya ilə və ya qanunla nəzərdə tutulmuş forma və hallarda həyata keçirilə bilər.
 - ✓ Yerli özünüidarə orqanları üzərində hər hansı bir inzibati nəzarət bir qayda olaraq, yalnız qanunçuluğa və konstitusion prinsiplərə əməl olunmasının təmin edilməsi üçün nəzərdə tutula bilər. Bununla belə, inzibati nəzarət həmçinin yerli özünüidarə orqanlarının onlara verilmiş səlahiyyətləri necə yerinə yetirmələrinə yuxarıda duran hakimiyyət orqanlarının nəzarətini də əhatə edə bilər.
 - ✓ Yerli özünüidarə orqanları üzərində inzibati nəzarət elə həyata keçirilməlidir ki, nəzarətedici orqanın müdaxilə dərəcəsi, bu müdaxilənin müdafiə etməyi nəzərdə tutduğu mənafehin əhəmiyyətinə uyğun olsun.
5. Yerli özünüidarənin maliyyəsi baxımından:
- ✓ Yerli özünüidarə orqanlarının milli iqtisadi siyasət çərçivəsində öz funksiyalarını həyata keçirəcəkləri zaman sərbəst surətdə istifadə edə biləcəkləri kifayət qədər şəxsi maliyyə vəsaitinə malik olmalıdır.

- ✓ Yerli özünüidarə orqanlarının maliyyə vəsaiti konstitusiyanın və qanunun onlara verdikləri səlahiyyətlərə uyğun olmalıdır.
 - ✓ Yerli özünüidarə orqanlarının maliyyə vəsaitinin ən azı bir hissəsi yerli rüsum və vergilərin hesabına daxil olmalıdır ki, bunların da ölçüsünü yerli özünüidarə orqanları qanunun müəyyən etdiyi hədlərdə təyin etməkdə haqlıdır.
 - ✓ Yerli özünüidarə orqanları vəsaitinin əsaslandığı maliyyə sistemləri kifayət qədər çeşidli və çevik olmalıdır ki, yerli orqanların səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi zamanı yaranmış xərclərin dəyişilməsi prosesini gerçək imkanlar daxilində izləmək mümkün olsun.
 - ✓ Maliyyə baxımından daha zəif yerli özünüidarə orqanlarının müdafiəsi yerli orqanların maliyyələşdirilməsinin potensial mənbələrinin və onların üstündə olan xərclərin qeyri-bərabər bölüşdürülməsi nəticələrinin təshih edilməsi üçün nəzərdə tutulmuş maliyyə tarazlaşdırılması prosedurunun və ya ekvivalent tədbirlərin işə salınmasını tələb edir. Bu cür prosedur və ya tədbirlər yerli özünüidarə orqanlarının öz səlahiyyətləri daxilində seçmək azadlığını məhdudlaşdırmamalıdır.
 - ✓ Yenidən bölüşdürülmüş vəsaitin verilmə qaydasının yerli özünüidarə orqanları ilə lazımi surətdə razılaşdırılması zəruridir.
 - ✓ Yerli özünüidarə orqanlarına maliyyə yardımının verilməsi imkan daxilində konkret layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün nəzərdə tutulmamalıdır. Maliyyə yardımının verilməsi yerli özünüidarə orqanlarının öz şəxsi səlahiyyətləri sahəsində öz siyasətini seçmək azadlığının ziyanına olmamalıdır.
6. Hüquqi müdafiə baxımından:
- ✓ Yerli özünüidarə orqanları onların öz səlahiyyətlərini sərbəst surətdə həyata keçirilməsini və ölkənin Konstitusiya və qanunvericiliyi ilə təsbit edilmiş yerli özünüidarə prinsiplərinə əməl edilməsini təmin etmək üçün məhkəmə müdafiəsi hüququna malik olmalıdır.
7. Yerli özünüidarə orqanlarının birləşmək hüququ baxımından:
- ✓ Yerli özünüidarə orqanları öz səlahiyyətlərini həyata keçirərkən, ümumi maraq doğuran vəzifələrin yerinə yetirilməsi məqsədilə digər yerli özünüidarə orqanları ilə əməkdaşlıq etmək və qanunun müəyyən etdiyi hədudlar daxilində, onlarla birləşmək hüququna malik olmalıdır.
 - ✓ Hər bir dövlətdə yerli özünüidarə orqanlarının ümumi mənafeələrin müdafiəsi və irəliləyişi naminə birliklərə və yerli özünüidarə orqanlarının beynəlxalq birliyinə daxil olmaq hüququ tanınmalıdır.
 - ✓ Yerli özünüidarə orqanlarına qanunun müəyyən edə biləcəyi şərtlər əsasında, digər dövlətlərin bu cür orqanları ilə əməkdaşlıq etmək hüququ verilməlidir.

1.3 Yerli özünüidarə sahəsində beynəlxalq təcrübə

Türkiyə. Türkiyədə yerli idarəçilik mürəkkəb sistem əmələ gətirir və Osmanlı İmperiyası dövründən formalaşmağa başlamışdır. Osmanlı İmperiyasının mövcud olduğu dövrdə bələdiyyələr İstanbul kimi böyük şəhərlərdə yaradıldı və şhiremaneti (şəhərin əmanət olduğu yer) adlanırdı. Türkiyədə bələdiyyələr yerli özünüidarə orqanlarından yalnız biridir. Bu ölkədə yerli özünüidarənin üç əsas forması vardır:

1. vilayət-il idarəçiliyi
2. bələdiyyə idarəçiliyi
3. köy (kənd) idarəçiliyi

Vilayət idarəçiliyi Osmanlı dövründə yaradılmışdır. İdarəetmənin bu formasını bələdiyyə idarəetməsindən fərqləndirən başlıca əlamət onun başçısının-valinin mərkəzi hakimiyyətin təmsilçisi olmasıdır. O həm vilayət idarəetməsinə başçılıq edir, həm də yerlərdə mərkəzi hökuməti təmsil edir.

Bələdiyyə idarəçiliyi XX əsrin 30-cu illərində qəbul olunmuş normativ aktlar bazasına əsaslanır. Burada əhalisi 2500 nəfərdən artıq olan inzibati ərazi vahidlərində bələdiyyələr yaradılır. Bələdiyyələr özü də yaradıldığı şəhərdən asılı olaraq iki növə bölünür: a) böyükşəhər bələdiyyəsi; b) adi bələdiyyə. Bələdiyyələrlə yanaşı yerlərdə mərkəzi hakimiyyəti təmsil edən və təyin olunan icra başçıları-kaymakamlar fəaliyyət göstərir. Bələdiyyə seçkili orqan olsa da müəyyən əsaslar olduqda Danıştay adlanan və inzibati mübahisələrə baxan yüksək məhkəmə tərəfindən buraxıla bilər.

Köy idarəetməsini kənddən seçilən seçkili orqan və onun icra orqanı-muxtarlar həyata keçirir.

ABŞ. Amerika dövlət mexanizminin xarakter xüsusiyyəti onun xeyli dərəcədə mərkəzsizləşdirilməsidir. Yerli hakimiyyət orqanları onların idarəsi altında olan sahələrdə tamamilə müstəqildir. Bir sıra səlahiyyətlər və fəaliyyət sahələri yerli hakimiyyət orqanlarına verilmişdir və bunlar federativ hökumət və ştat hökumətləri tərəfindən heç bir müdaxilə edilmədən həyata keçirilir.

ABŞ yerli özünüidarə orqanlarının (YÖO) vahid sistemi yoxdur. YÖO təşkilatı ştatların sərəncamındadır və ştatlar bunları öz qanunlarına müvafiq qaydada təşkil edirlər. Ştat hökumətləri federativ hökumətlə razılaşıdırılmadan yerli hakimiyyət orqanlarının hüquqi statusunu, ərazi sərhədlərini, təşkilati formalarını və səlahiyyətlərini müəyyən edir. Yerli özünüidarənin təşkilati formalarının hədsiz müxtəlifliyi də elə bundan doğur.

YÖO möhkəm maliyyə bazası əsasında fəaliyyət göstərir ki, bu da onun inzibati-təsərrüfat müstəqilliyini təmin edir. O öz mənbələrindən, ştatların hökumətlərindən və federal hökumətdən alınan maliyyə vəsaitlərinə malikdir. YÖO-nun öz mənbələrindən aldığı gəlir ümumi gəlirin üçdə ikisini təşkil edir, gəlirlərinin üçdə birini isə onlar ştatların büdcəsindən və federal büdcədən alırlar (bu əsasən, müxtəlif sosial-iqtisadi proqram və layihələrin birgə həyata keçirilməsi üçün verilir).

ABŞ-da əsas yerli özünüidarə orqanları: qraflıqlar, bələdiyyələr, məktəb dairələri və xüsusi dairələrdir.

Qraflıqlar ştatların bölündüyü inzibati-ərazi vahidləridir. Qraflıqların sayı, ərazilərinin ölçüsü və əhalisinin sayı müxtəlif ştatlarda müxtəlifdir. Qraflıqların YÖO-nun üzünə aşığıdakı vəzifələr qoyulur: seçkilərin təşkil olunması, mülkiyyətin qiymətləndirilməsi, ictimai qaydanın qorunması, şose yollarının inşası və istismarı, sosial təminat. Qraflıqların əsasən öz qanunvericilik aktlarını qəbul etmək hüququ yoxdur, onlar yalnız ştatların qanunvericiliklərini öz ərazilərində həyata keçirməyə borcludurlar. Qraflıqların idarəçilik orqanları əhalinin seçdiyi şuralardır: şuraların səlahiyyətləri və təşkil olunması qaydası isə ştatların konstitusiyaya və qanunları ilə müəyyən edilir. Qraflıqlar şurasının fəaliyyətinin ən mühüm istiqaməti, onların özlərinin təyin etdikləri vəzifəli şəxslərin fəaliyyətinə nəzarət etmək və onların fəaliyyətlərini istiqamətləndirməkdir.

Hazırda ABŞ-da qraflıqların idarə olunması üzrə şuraların işinin təşkilinin üç əsas forması mövcuddur:

1. Komission formadır ki, bu halda qraflıqda inzibati aparata başçılıq edən ali vəzifəli şəxs olmur. Şuradan ayrılıqda qraflığın bir sıra nüfuzlu vəzifəli şəxsləri (şerif, prokuror, xəzinədar, klerk, məktəblərin superintendantı və s.) seçilir. Onların səlahiyyətləri ştatın qanunvericiliyi ilə tənzimlənilir və qraflıqlar şurasının (QŞ) onların işinə müdaxilə etməyə hüququ olmur.

2. "Şura-inzibatçı" forması, əsasən, şəhərliləşmiş, ümumi əhalisi 70 milyon olan 550 qraflıqda tətbiq olunur. Qraflıqlar şurası qraflığın inzibati aparatına başçılıq etmək üçün inzibatçı təyin edir. QŞ ən mühüm məsələlər üzrə qərarlar qəbul edir, vergilər qoyur və təxsisatları təsdiq edir. İnzibatçı qraflıqlar şurasının qərarlarını həyata keçirir, qraflığın icraedici orqanlarının və müxtəlif xidmətlərinin rəhbərlərini təyin edir, onların fəaliyyətinə nəzarət edir, qraflığın büdcə layihəsinin hazırlığına başçılıq edir. Bu forma mütəxəssis rəisi inzibati aparata rəhbər təyin etməyə və qraflığın idarə olunmasını mərkəzləşdirməyə imkan verir.

3. "Şura-seçilən rəhbər" forması 146 qraflıqda mövcuddur. Seçilən rəhbər qraflığın əsas siyasətinin istiqamətini müəyyənləşdirir və baxılmaq üçün QŞ-ya təqdim edir, qraflığın büdcə layihəsini tərtib edir, qraflığın nümayəndəsi qismində çıxış edir, inzibati aparatın rəhbər işçi və xidmətlərini təyin edir, QŞ-nın qərarlarının həyata keçirilməsinə nəzarət edir; onun QŞ-nın qərarlarına veto qoymaq hüququ vardır. Adətən seçilən başçı onun nəzarəti altında qraflığın inzibati aparatına rəhbərlik edən peşəkar rəis təyin edir. QŞ seçilən başçının təklifi üzrə qərarlar çıxarır, qraflığın büdcəsini təsdiq edir, onun maliyyə işlərinə nəzarət edir, idarəetmənin təkmilləşdirilməsi üzrə tövsiyələri işləyib hazırlayır.

ABŞ-da şəhərlər əsasən bələdiyyələr tərəfindən idarə olunur. Bələdiyyələr Amerika iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrində fəaliyyət göstərən korporasiyalarla bir sıra ümumi cəhətləri olan bələdiyyə korporasiyalarının qanuni hüquqlarına malikdir. Onlar mülkiyyətə sahib ola, bunları ala və sata bilərlər, ayrı-ayrı təşkilatları məhkəmə qaydasında təqib edə və öz hərəkətlərinə görə məhkəmədə cavabdehlik daşıya, müqavilələr bağlaya bilərlər və s. Bələdiyyələrin, korporasiya hüquqları olmayan qraflıqların idarəetmə orqanlarından əsas fərqi elə məhz bundadır. Şəhər öz bələdiyyə idarəsini vətəndaşlarından bir qrupuna bələdiyyə korporasiyası hüquqları verilməsi haqqında ştat hökumətinə xahişlə müraciət

etməsindən sonra qazanmış olur. Bu cür xahiş sakinlərin yerli hakimiyyətdən, mövcud şəhərin yerləşdiyi ərazinin idarəetmə orqanlarından ala biləcəklərindən daha çox şey əldə etmək meylilə izah olunur.

İstər iri şəhər olsun, istərsə də qəsəbə, hamısı qanunverici və icraedici funksiyaları yerinə yetirən idarəetmə orqanlarına malikdir. Bütün bələdiyyələr yanğından mühafizə və polis mühafizəsini, kanalizasiya sistemlərinin fəaliyyətini təmin edir, səhiyyə sahəsində tədbirlər həyata keçirirlər. Böyük şəhərlərin hakimiyyətləri öz sakinlərinin kitabxanalar, muzeylər, parklar, tamaşa salonları, üzgüçülük hovuzları və s. ilə təmin edir.

Şəhər idarəsinin quruluşu ştat hakimiyyətinin qəbul etdiyi xartiya ilə müəyyənləşdirilir. Xartiyada şəhərin əsas vəzifəli şəxsləri sadalanır, onların səlahiyyətləri seçilmə, yaxud təyin olunma qaydaları və qarşılıqlı münasibətləri müəyyən edilir. Xartiyalar şəhərin coğrafi sərhədlərini təyin edir və müəyyən edir ki, şəhər hakimiyyəti nələri edə bilər, nələri yox. Müxtəlif ölçülü şəhərlər üçün nümunə-xartiyalar işlənmişdir. Şəhərlərin həyatını yalnız xartiyalar deyil, həm də ştatların şəhərlərə bu və ya digər tədbirləri həyata keçirməyə icazə verən, yaxud qadağan edən digər qanunları tənzimləyir.

ABŞ-da şəhərin idarə olunmasında şəhər hakimiyyətinə geniş azadlıqlar verilir. Şəhər idarəçiliyinin təşkili formaları böyük müxtəlifliyi ilə seçilir, lakin bir neçə əsas formanı fərqləndirmək mümkündür:

1. “Şura – mer” forması çox kiçik və çox böyük şəhərlər üçün səciyyəvidir. Şəhərlərin 50 faizi bu forma ilə idarə olunur. Bütün şuralar əhali tərəfindən seçilir, şəhərlərin 90 faizinin merini də əhali seçir. Bəzi kiçik şəhərlərdə merləri şuralar seçir. Mer və şura şəhər idarəsinin şöbə və xidmət rəislərini təyin edir və onların fəaliyyətini əlaqələndirirlər. Səlahiyyətlər həcmindən asılı olaraq merlər - “güclü” və “zəif” merlərə bölünürlər. “Zəif” mer yalnız kiçik məmurları təyin edir və nüfuzlu vəzifələrə adam təyin etmək səlahiyyətindən məhrumdur. “Zəif” merin yanında “güclü” şura fəaliyyət göstərir ki, şəhərin müdiriyyətinin ali nümayəndələrini məhz o, təyin edir. “Zəif” mer şuranın qərarlarına veto qoymaq hüququndan məhrumdur və ikiillik müddətə seçilir. “Güclü” mer şəhər müdiriyyətinin ali nümayəndələrini təyin edir. Şəhərin idarəetmə orqanlarının fəaliyyətinə də o, rəhbərlik edir. “Güclü” mer şuranın qərarına veto qoymaq və onu şurada təmsil etmək hüququna malikdir. Bütçəni tərtib etməsi ona bələdiyyələrin siyasətinin əsas istiqamətlərini təyin etmək və şuranı bu istiqamətləri təsdiq etməyə məcbur etmək imkanı verir. Hazırda ABŞ-da merlərin hakimiyyətinin gücləndirilməsi və “zəif” merlərin sayının azaldılması tendensiyası müşahidə olunur. Adətən “güclü” merlər 4 il müddətinə seçilirlər. Böyük şəhərlərdə “güclü” mer peşəkar inzibatçı-rəis tuta bilər ki, öz vəzifələrini yerinə yetirməkdə ona kömək eləsin. Bu cür inzibatçı rəislərə şəhər idarəsinin bəzi şöbə və xidmətlərin rəhbərlərini təyin etmək və işdən çıxarmaq səlahiyyətləri verilir. O həm də onların fəaliyyətinə nəzarət edir. Müxtəlif ştatlarda merlərin vəzifədən kənarlaşdırılmasının müxtəlif formaları mövcuddur. Bu formalar şuranın qərarından, seçicilərin səsverməsindən, məhkəmə qərarından və qubernatorun əmrindən ibarətdir. Adətən, şuraların az sayda - şəhərin əhalisinin sayından asılı

olaraq 12 nəfərədək üzvü olur. Şuranın işinin böyük hissəsi komitələrdə həyata keçirilir.

2. “Şura-inzibatçı” forması ABŞ şəhərlərinin 40 faizində tətbiq olunur ki, bunların çoxu orta ölçülü şəhərlərdir. Şura peşəkar inzibatçı tutur və şəhərin idarə olunması siyasətini müəyyən edir, inzibatçı isə bu siyasəti həyata keçirir. Şura bu cür inzibatçını istənilən vaxt işə götürə və işdən çıxara bilər.

Amerika politoloqlarının fikrincə, bu idarəetmə formasının üstünlüyü ondan ibarətdir ki, şəhər idarəsi inzibati aparatının başında peşəkar inzibatçı durur. Belə ki, mer vəzifəsinə seçilməyə nail olmuş xadimlərin çoxu şəhəri idarə etmək sahəsində mütəxəssis deyildir. Onlar şöbə və xidmətlərə rəhbərlik üçün ixtisaslı peşəkarları seçir, onlar da öz növbələrində öz şöbələrinə mütəxəssisləri götürürlər. Bu da bütün aparatın səmərəli işləməsinə səbəb olur.

3. İdarəetmənin komission forması bir orqanda qanunverici və icraedici hakimiyyəti birləşdirir. Bələdiyyə komissiyasının hər bir üzvü həm də şəhər idarəsi şöbəsinin başçısı olur. Şəhər komissiyası 5 nəfərdən ibarətdir. İdarəçiliyin bu formasının məziyyəti ondan ibarətdir ki, şəhər idarəsi siyasətini müəyyən edən şəxslərin özləri də həmin siyasəti həyata keçirirlər. Bu formanın nöqsanı isə ondan ibarətdir ki, komissiya üzvləri çox vaxt şəhər idarəsi şöbəsinin başçısı üçün zəruri olan ixtisasa malik olmurlar.

Dairələr yerli özünüidarənin ən çoxsaylı formasıdır. Məktəb dairələri məktəblərə rəhbərlik etmək və onları maliyyələşdirmək üçün, xüsusi dairələr isə müxtəlif funksiyaları yerinə yetirmək üçün (yanğından mühafizə, su təchizatı, mənzil tikintisi və s.) yaradılır. Adətən bu dairələr idarəçilik orqanlarının göstərmədiyi xidmətləri göstərmək məqsədilə təşkil olunur. Çox vaxt dairələr, xüsusilə məktəb dairələri fəaliyyətin bu və ya digər sahəsini siyasət dairəsindən çıxarmaq üçün yaradılır. Məsələn, ABŞ-da məktəb sistemlərinin çoxu qraflıq və şəhərlərin idarəetmə orqanlarının yurisdiksiyasından çıxmağa və ictimai məktəblərin 90 faizini əhatə edən məktəb dairələri yaratmağa nail olmuşlar. Əhali istəmir ki, müəllimləri seçkilərdə qalib gəlmiş partiyayı dəstəklədikləri üçün mükafat olaraq işə götürsünlər, yaxud dəstəkləmədikləri üçün işdən çıxarsınlar.

Məktəb dairələri və xüsusi dairələr ştatların qanunvericilik yığıncaqlarının qərarı ilə yaradılır. Onlar maliyyə müstəqilliyindən istifadə edirlər. Onlar vergi qoymaq, göstərdikləri xidmətlərə görə mükafat almaq, istiqrazlar buraxmaq hüquqlarına malikdir. Məktəb dairələri və xüsusi dairələr mövcud ərazidə digər idarəetmə orqanları ilə əlaqələr yaratmadan fəaliyyət göstərirlər.

Bütün yerli özünüidarə orqanlarının xərclərinin 30 faizi, o cümlədən təhsil xərclərinin 80 faizi məktəb dairələrinin, 11 faizi isə xüsusi dairələrin payına düşür. Beləliklə, ABŞ-da yerli özünüidarənin mürəkkəb sistemi mövcuddur. Bu sistem özünün üç xarakterik xüsusiyyətinə görə xeyli səmərəli fəaliyyət göstərir:

- Yerli özünüidarənin bütün orqanlarının səlahiyyətləri qanunvericilik qaydasında dəqiq müəyyən edilmişdir.
- Yerli idarə orqanları öz səlahiyyətləri həddlərində tamamilə müstəqildirlər.
- Yerli özünüidarə orqanları onların inzibati-təsərrüfat müstəqilliyini təmin edən möhkəm maliyyə bazası əsasında fəaliyyət göstərirlər.

Fransa. Fransada yerli orqanlar sistemi inzibati-ərazi bölgüsünə uyğun olaraq qurulur. Seçkili orqanlar kommunalarda, departamentlərdə və regionlarda vardır. Kommunalər (onların sayı 36 minə yaxındır) ərazi təşkilinin əsasıdır. Onu bələdiyyə şurası və icra hakimiyyəti orqanı olan mer idarə edir. Şura kommunanın mənafeyinə aid olan məsələlərə dair qərar qəbul edərək onu idarə edir, əmlakına sərəncam verir, zəruri xidmətləri (xəstəxanalar, bazarlar, yollar, məktəblər, muzeylər, və s.) yaradır. Bəzi xidmətlər (məsələn, vətəndaşlıq vəziyyəti) məcburi qaydada yaradılır. Şura büdcəni qəbul edir: qanun çərçivəsində ona vergiləri müəyyənləşdirmək hüququ verilir.

Departament inzibati-ərazi bölgüsünün əsas vahididir. 1965-ci ildən Fransada 96 departament vardır: xarici departamentləri də onlara əlavə etmək lazımdır. Baş (departament) Şuranın səlahiyyətinə büdcəni qəbul etmək və onun icrasına nəzarət, departament xidmətlərinin təşkili, departamentin əmlakının idarə edilməsi daxildir. 1982-ci il islahatından sonra departamentin icra orqanı prefektin əvəzinə baş şuranın sədridir. Sədr qərarlarını hazırlayır və həyata keçirir, departamentin idarə edilməsinə görə məsuliyyət daşıyır, kreditlərin sərəncamçısı, eləcə də departamentin inzibati və texniki xidmətlərinin başçısıdır.

Inzibati-ərazi bölgüsünün ən böyük vahidi regiondur. Metropoliyada onların sayı 22-dir. Metropoliyada regionların hər birinə bir neçə departament daxildir. 1982-ci il islahatından sonra region özünün büdcəsi və vergi daxilolmaları olan «ərazi kollektivi» nə çevrildi. Fransız ədəbiyyatında regionalizm dedikdə, dövlətin bəzi coğrafi, tarixi, etnoqrafik və ya iqtisadi birliyi olan ayrı-ayrı hissələrinə verilən siyasi və inzibati mərkəzləşdirmə sistemi başa düşülür. Regionların yaradılmasına səbəb mövcud məhdud inzibati-ərazi vahidlərinə görə iqtisadi və sosial inkişafdakı maneələrin aradan qaldırılması zəruriliyi oldu. Vahidlərin çox böyük olmayan ölçüləri təbii, iqtisadi və insan ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsinə mane olurdu. Region mövcud kollektivlər nümunəsində yaradılmışdı, departamentlərə xüsusilə oxşayırdı. Hər ikisində təxminən eyni orqanlar vardır, lakin fərqlər də vardır; hər bir regionda iqtisadi və sosial komitələr, borclar üzrə regional komitə təsis edilmişdir, regionda özünün hesablayıcı palatası fəaliyyət göstərir. Regional şura öz sədrini seçir. Sədr regionda hakimiyyətin icra orqanıdır. O, şuranın qərarlarını hazırlayır və icra edir, kreditlərə sərəncam verir, regionun əmlakını idarə edir, regional xidmətlərə rəhbərlik edir. İqtisadi və sosial şuranın qərar qəbul etmək səlahiyyəti yoxdur, o müxtəlif məsələlər, məsələn, regionda milli planın hazırlanması və yerinə yetirilməsi, regional inkişaf planının layihəsi üzrə məsələlərə dair rəylərini regionun administrasiyasına verir. Komitələrin tərkibinə dörd kateqoriyaya aid üzvlər daxil olur: müəssisələrin və peşə fəaliyyəti nümayəndələri, həmkarlar ittifaqlarının nümayəndələri; regional «kollektiv həyat»ın nümayəndələri (müxtəlif ictimai təşkilatlar, istehlakçı hüquqlarının müdafiəsi və s.); baş nazirin təyin etdiyi şəxslər. Regionun üzərinə düşən vəzifə iqtisadi, sosial, sanitar və elmi inkişaf tədbirlərinin həyata keçirilməsidir.

Fransada yerli və regional idarəetmə özünüidarə və idarəetmənin birləşməsi əsasında qurulur. Birinci seçkili orqanlarla təmsil olunur ki, onlar haqqında yuxarıda danışıldı. İkincini yuxarıdan təyin edilən məmurlar (respublika

komissarları, suprefekti və s.) həyata keçirir. Respublika komissarı Nazirlər Şurası tərəfindən hər bir departamentə təyin edilir. Regionda ən mühüm departamentinin respublika komissarı region komissarı olur. 1982-ci il islahatından sonra respublika komissarı (o vaxta qədər prefekt adlanırdı) departamentin idarə edilməsində sanki ikinci plana keçmişdir. İndi o, icra orqanı deyil, kommunal və baş şuraların qərarlarına görə inzibati qəyyumluğu həyata keçirmir. O, dövləti və hökuməti təmsil edir və tabeliyində olan ərazidəki bütün hadisələr barədə onları məlumatlandırır. Respublika komissarı departamentdə dövlət xidmətlərinin fəaliyyətinə rəhbərlik edir; buna uyğun olaraq, regiondakı respublika komissarı regional dövlət xidmətlərinin fəaliyyətinə rəhbərlik edir. Seçkili orqanların bütün qərarları «tam hüquq üzrə» icra edilir, lakin bu aktlar 15 günlük müddətdə onları qanunsuzluq motivlərinə görə ləğv edilmək üçün inzibati məhkəməyə göndərə bilən dövlət nümayəndəsinə (yəni respublika komissarına) təqdim olunmalıdır. Maliyyə nəzarətini regional hesab palatası həyata keçirir. O, yerli kollektivlərin hesablarını, onların qanuniliyini və «kreditlərin, fondların və sərvətlərin lazımi şəkildə istifadə edilməsini» yoxlayır.

Parisdə dövlət eyni vaxtda iki şəxslə - respublika komissarı və polis prefekti ilə təmsil olunur. Paris eyni vaxtda həm kommuna, həm də departamenti təmsil edir, onun orqanı isə - Paris Şurası - həll olunan məsələnin xarakterindən asılı olaraq ya bir, ya da digər ərazi kollektivi kimi çıxış edir. Parisdə icra hakimiyyəti merə məxsusdur.

Çin. ÇXR-də Konstitusiyasının 111-ci maddəsində nəzərdə tutulur ki, özünüidarənin aşağı səviyyəli kütləvi təşkilatları yaşayış yeri üzrə yaradılan şəhər sakinləri komitələri və kənd sakinləri komitəleridir. İctimai özünüidarənin yaranmasına Çində siyasi sistemin ən mühüm islahat elementi kimi yanaşılmışdır.

Komitələrin fəaliyyəti iki əsas istiqamətdə aparılır. Birinci: özünüidarə məsələlərinin həyata keçirilməsi: hər bir kəndin və ya şəhər rayonunun bütün işlərinin həlli, əhalinin mülki mübahisələrinin nizama salınması, əhalinin irad və şikayətləri haqqında yerli hökuməti məlumatlandırma, konstitusiya, qanunların və dövlət siyasətinin təbliği, sakinləri qanun ruhunda tərbiyə etmək, ictimai mülkiyyətə qayğı, kənd sakinlərinin qanuni maraqlarının müdafiəsi, sosialist mənəvi mədəniyyəti quruculuğundakı tədbirlərin genişləndirilməsi və s.

İkinci istiqamət inzibati xarakter daşıyır: əyalət hökumətlərinə yardım göstərilməsi; əyalət hökumətlərinin tapşırığı ilə bəzi inzibati idarəetmə funksiyalarının həyata keçirilməsi; ictimai qanun-qaydanı mühafizə, taxıl tədarükü, ordu quruculuğu, uşaq doğumunun planlaşdırılması, kollektiv torpaqların idarə edilməsi, aztəminatlılara yardım, təbii fəlakətlə mübarizə məsələlərinin yerinə yetirilməsidir.

Komitələr kənd və ya şəhər əhalisinin birbaşa seçkilər yolu ilə üç il müddətinə seçdiyi sədrdən, onun müavinindən və 3-7 üzvdən ibarətdir. Şəhər sakinləri komitələri və kənd sakinləri komitələri xalq barışdırma komissiyaları, ictimai qanun-qayda, xalq səhiyyəsi üzrə komissiyalar və «ictimai işlə, icimai-faydalı əməllərlə məşğul olan, ictimai qanun-qaydanın qorunmasına kömək edən,

eləcə də xalq hökumətlərinə kütlələrin fikir və tələblərini çatdıran, təkliflər irəli sürən»³ digər komitələr yaradır.

II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA YERLİ ÖZÜNÜİDARƏNİN TƏŞKİLATI-HÜQUQİ ƏSASLARI

2.1 Azərbaycan Respublikasında yerli özünüidarənin təşkili

Demokratik, müstəqil, hüquqi, dünyəvi və unitar dövlət çərçivəsində qurub yaradan Azərbaycanda bələdiyyələrin yaradılması və təşəkkül tapması obyektiv zərurətdən irəli gələn qanunauyğunluqdur.⁴

Ümumiyyətlə, hər hansı bir dövlət və ya qeyri-dövlət hakimiyyət strukturunun təşkili müvafiq qanunvericilik bazası olmadan mümkün deyil. Bu cəhətdən yerli özünüidarətmə də istisna deyil. Azərbaycan Respublikasında yerli özünüidarətmənin hüquqi bazasını 12 noyabr 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi-referendumda qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi tərəfindən qəbul edilmiş qanunlar, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin fərmanları, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları və ayrı-ayrı mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktları təşkil edir.

Ölkəmizdə bələdiyyə institutunun yaradılma tarixi çox yaxın zamanlara təsadüf edir. Sovet dönəmində Azərbaycanda yerli özünüidarə olaraq qəbul edilən biləcəyimiz Xalq İcraiyyə Komitələri bələdiyyələrə bənzəsə də onu tam əks etmirdi, bələdiyyələrin tam mahiyyətini qarşılamırdı. Bu qurumlar əsasən mərkəzi idarətmə orqanlarının əmr və təlimatlarını icra etməklə məşğul olurdu. İdarətmədə mərkəziyyətçi tərəkür hakim olduğundan və hər bir məsələyə ideoloji yöndən baxıldığından, yerli sovetlərin strukturu və onlara seçkilərin keçirilməsi formal xarakter daşıyırdı.

Azərbaycan müstəqilliyini əldə etdikdən sonra sürətlə demokratik ənənələri, idarətmə formalarını ölkədə tətbiq etməyə başladı. Bu istiqamətdə ən mühüm addım 1995-ci ildə Konstitusiyanın qəbulu oldu.

1995-ci il konstitusiyası qəbul edilməklə ölkədə yerli özünüidarətmənin bələdiyyələr vasitəsi ilə həyata keçirilməyi prinsipi qəbul edildi. Konstitusiyanın 4-cü bölməsi (142-146-cı maddələr) “Yerli özünüidarə” başlığı, IX Fəslə isə “Bələdiyyələr” yarım başlığı daşımaqdadır. 142-ci maddənin birinci bəndində açıqca yerli özünüidarənin bələdiyyələr vasitəsi ilə həyata keçirildiyi qeyd edilib. Bu maddənin ikinci bəndində isə bələdiyyələrin seçkilər əsasında yaradılması göstərişi vardır. Bələdiyyələrə seçkilərin əsasını Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası və Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsi təşkil edir. Qeyd edək ki, 2003-cü ildə Seçki Məcəlləsinin qəbulunadək göstərilən quruma seçkilər

³ Bələdiyyələr haqqında. (nəzəriyyə, təcrübələr, sənədlər toplusu). Bakı, 1999. s.81

⁴ A.Əliyev, Ə.Qasimov, V.Zeynalov. Bələdiyyələrə elmi-metodik kömək. Bakı, 2002. s.37

“Bələdiyyələrə seçkilərin qaydaları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə tənzimlənirdi.

Azərbaycan Respublikasında yerli özünüidarəni həyata keçirən bələdiyyələrin üzvləri nisbi çoxluq sistemi əsasında çoxmandatlı seçki dairələri üzrə seçilir. Seçki əraziləri üzrə aşağıdakı sayda bələdiyyə üzvləri seçilir:

- əhalisi 500-dən az olan ərazilərdə - 5 bələdiyyə üzvü;
- əhalisi 500-dən 999-dək olan ərazilərdə - 7 bələdiyyə üzvü;
- əhalisi 1000-dən 4.999-dək olan ərazilərdə - 9 bələdiyyə üzvü;
- əhalisi 5000-dən 9.999-dək olan ərazilərdə - 11 bələdiyyə üzvü;
- əhalisi 10000-dən 19.999-dək olan ərazilərdə - 13 bələdiyyə üzvü;
- əhalisi 20000-dən 49.999-dək olan ərazilərdə - 15 bələdiyyə üzvü;
- əhalisi 50000-dən 99.999-dək olan ərazilərdə - 17 bələdiyyə üzvü;
- əhalisi 100000-dən 299.999-dək olan ərazilərdə - 19 bələdiyyə üzvü.

Bələdiyyələrin səlahiyyət müddəti 5 ildir. Bələdiyyələrin səlahiyyət müddətinin hesablanması səsvermənin keçirildiyi gündən başlanır və yeni seçilən bələdiyyələrin birinci iclas günü başa çatır. Bələdiyyə üzvlərinin səlahiyyətləri yalnız bələdiyyənin səlahiyyət müddətində qüvvədədir.

Seçkilər günü 21 yaşı tamam olan (seçki günü də daxil olmaqla) və yaşı 21-dən yuxarı olan və müvafiq seçki dairəsində daimi yaşayan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları bələdiyyələrə üzv seçilə bilərlər.

Bələdiyyə seçkilərini Seçki Məcəlləsinə uyğun olaraq Mərkəzi Seçki Komissiyası təyin edir.⁵ Bələdiyyə seçkilərinin təyin edilməsi barədə qərar onun qəbul edildiyi gündən ən gec 2 gün ərzində kütləvi informasiya vasitələrində rəsmi dərc edilməlidir. Azərbaycan Respublikasında bələdiyyə seçkilərinin hazırlanması və keçirilməsi, seçki komissiyalarının səlahiyyət müddətində onların fəaliyyətinin təmin edilməsi xərcləri dövlət büdcəsi hesabına həyata keçirilir.⁶

Seçki dairəsi üzrə bələdiyyə üzvlüyünə namizədləri siyasi partiyalar, siyasi partiyaların blokları, həmin seçki dairəsində daimi yaşayan seçki hüququ olan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları irəli sürə bilərlər. İrəli sürülən namizəd yalnız bir bələdiyyəyə namizəd irəli sürülməsinə razılıq verə bilər. Bələdiyyə üzvlüyünə namizəd yalnız bir bələdiyyə üzvlüyünə namizəd kimi irəli sürülə və qeydiyyatla alın bilər. Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 215-ci maddəsində nəzərdə tutulan qaydada əhalinin sayına nisbətə:

- əhalisi 99.999-dan çox bələdiyyədə - azı 30 nəfərdən,
- əhalisi 49.999-dan çox bələdiyyədə - azı 25 nəfərdən,
- əhalisi 19.999-dan çox bələdiyyədə - azı 20 nəfərdən,
- əhalisi 9.999-dan çox bələdiyyədə - azı 15 nəfərdən,
- əhalisi 4.999-dan çox bələdiyyədə - azı 10 nəfərdən,
- əhalisi 4.999-dan az olan bələdiyyədə - 5 nəfərdən ibarət olan saydan az olmayaraq təşəbbüs qrupu yaradıla bilər.

⁵ Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsi m.213

⁶ Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının 28 avqust 2004-cü il tarixli 16/96 sayılı Qərarı ilə təsdiq edilmiş Təlimatı. 1-ci bənd.

Təşəbbüs qrupu üzvlərinin müfəviq bələdiyyənin ərazisində yaşamaları faktı əsas götürülür. Aktiv seçki hüququ olan vətəndaşlardan ibarət seçicilərin təşəbbüs qrupu tərəfindən namizəd və ya namizədlər o şərtlə irəli sürülə bilər ki, aşağıda göstərilən sənədlər Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsinə və “Azərbaycan Respublikasında bələdiyyə seçkilərində seçicilərin təşəbbüs qruplarının yaradılması və namizədlərin irəli sürülməsi qaydası haqqında” Mərkəzi Seçki Komissiyasının Təlimatına⁷ uyğun formada müvafiq dairə seçki komissiyasına təqdim edilsin. Bələdiyyəyə namizəd və ya namizədlər irəli sürmək məqsədilə təşəbbüs qrupu yaratmaq istəyən seçicilər tərəfindən yığıncaq keçirilməlidir. Yığıncaqdan qabaq təşəbbüs qrupunu yaratmaq istəyən seçicilərə yığıncağın keçirilməsinin yeri və vaxtı barədə məlumat verilir.

Həmin yığıncaqda aşağıdakı məsələlər müzakirə olunur:

- adı çəkilən təlimatın 2-ci bəndinin tələbləri qaydasında, həmin sayda və ya daha çox saydan ibarət seçicilərin təşəbbüs qrupunun yaradılması;
- namizədin və ya bələdiyyə üzvlərinin sayından az və ya həmin sayda namizədlərin irəli sürülməsi;
- namizədlərin irəli sürülməsinin təsdiq edilməsi üçün dairə seçki komissiyasına bildirişlə müraciət edilməsi.

Göstərilən məsələlər seçicilərin təşəbbüs qrupunun yığıncağında müzakirə edilərək qərarlar çıxarılır və buna dair müvafiq protokol tərtib olunur. Həmin protokolu iclasın sədri və katibi imzalayır. Seçicilərin təşəbbüs qrupunun yığıncağının protokolu və bildirişin hər bir vərəqi yığıncağın keçirildiyi yerin ərazi üzrə bələdiyyə qurumu, icra nümayəndəliyi, mənzil istismar sahəsi və digər hüquqi şəxslərin möhürləri ilə təsdiqlənir.

Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinə və bu təlimata uyğun tərtib edilmiş aşağıda göstərilən sənədlər müvafiq dairə komissiyalarına göndərilməlidir:

1. seçicilərin təşəbbüs qrupunun yaradılması barədə yığıncağın protokolu
2. hər bir namizədin irəli sürülməsinə təşəbbüs edilməsi barədə ayrı-ayrılıqda tərtib edilmiş bildiriş
3. namizədin və ya namizədlərin Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinə uyğun tərtib və notariat qaydada təsdiq edilmiş razılıq ərizəsi

Namizəd və ya namizədlər tərəfindən səlahiyyətli nümayəndə təyin edilibsə:

4. səlahiyyətli nümayəndənin(lərin) razılıq ərizəsi (bu ərizə notariat qaydasında təsdiq edilməlidir).
5. namizəd tərəfindən verilən səlahiyyətli nümayəndənin(lərin) notariat qaydasında təsdiq edilmiş vəkalətnaməsi.

Bələdiyyə üzvlüyünə namizədlərin irəli sürülməsində də dairə seçki komissiyasının yaradılması başa çatmayıbsa, namizədin irəli sürülməsi haqqında bildiriş, müvafiq namizədlərin razılıq ərizələri və digər sənədlər Mərkəzi Seçki Komissiyasına göndərilir. Mərkəzi Seçki Komissiyası göstərilən sənədləri dairə

⁷ Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının 25 avqust 2004-cü il tarixli 15/91 sayılı Qərarı ilə təsdiq edilmişdir.

seçki komissiyasının təşkilindən və sədrinin seçilməsindən sonra ona təqdim edir. Müvafiq seçki ərazisi üzrə bələdiyyə üzvlüyünə namizəd kimi qeydə alınmaq üçün namizədliyi irəli sürülmüş hər bir vətəndaş:

- əhalisi 99.999-dan çox olan ərazidə - 150;
- əhalisi 49.999-dan çox olan ərazidə - 100;
- əhalisi 19.999-dan çox olan ərazidə - 75;
- əhalisi 9.999-dan çox olan ərazidə - 50;
- əhalisi 4.999-dan çox olan ərazidə - 30;
- əhalisi 4.999-dan az olan ərazidə - 15 seçici imzası toplamalıdır.

Seçicilərin bələdiyyə üzvlüyünə bir neçə namizədin müdafiəsi üçün imza etmək hüququ vardır. Seçicilərin imzaları Seçki Məcəlləsinin 56-cı və 57-ci maddələrində göstərilən qaydada toplanır, yəni, namizədin müdafiəsi üçün onun irəli sürüldüyü seçki dairəsinin ərazisində seçicilərin imzaları toplanmalıdır. Hər bir imza vərəqəsində namizədin soyadı, adı, atasının adı, doğum tarixi, əsas iş və ya xidmət yeri və ya tutduğu vəzifə (bu olmadıqda - fəaliyyət növü), yaşadığı yerin ünvanı, irəli sürüldüyü seçki dairəsinin adı (sıra nömrəsi) göstərilməlidir. Namizədin ödənilməmiş və ya üzərindən götürülməmiş məhkumluğu olduqda, imza vərəqəsində onun Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin hansı maddəsi ilə məhkum olunduğu, həmin maddənin adı və nömrəsi, namizədin xarici ölkədə cinayət məsuliyyəti yaradan əməli olmuşdursa və bu əməl Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulan cinayət məsuliyyəti yaradırsa və bu haqda qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə hökmü çıxarılmışdırsa, xarici ölkənin müvafiq qanununun adı göstərilməlidir. İmza vərəqəsində namizədin namizədliyinin irəli sürülməsinə razılıq ərizəsində göstərdiyi siyasi partiyanın adı göstərilə bilər. Namizədin müdafiəsi üçün imza toplanmasını müvafiq seçki dairəsi üzrə namizədi irəli sürmüş siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku həyata keçirirsə, imza vərəqəsində namizədə aid məlumatlarla yanaşı, bu namizədi irəli sürmüş siyasi partiyanın, siyasi partiyalar blokunun adı göstərilir, namizədin ərizəsində belə məlumat olarsa, onun mənsub olduğu siyasi partiyanın adı və siyasi partiyada onun müvafiq statusu göstərilə bilər. Bələdiyyə üzvlüyünə namizədlər bu seçkilərin təyin edilməsi haqqında qərar rəsmi dərc olunduqdan sonra irəli sürülür. Dövlət orqanlarının, bələdiyyə qurumlarının, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq hüquqi şəxslərin imza toplanmasında iştirakına yol verilmir. İmza toplanması prosesində seçiciləri imzalamağa məcbur etmək, imza atmağa imkan verməmək və ya buna görə onları hər hansı formada mükafatlandırmaq qadağandır. Həmin qadağana əməl olunmaması müvafiq məhkəmə tərəfindən təsdiqlənersə, bu, toplanmış imzaların etibarsız sayılması və namizədin qeydiyyatından, qeydə alınmış namizədlərin qeydiyyatından imtina üçün əsas ola bilər. Seçici imzalarını Azərbaycan Respublikasının 18 yaşına çatmış aktiv seçki hüququ olan vətəndaşı toplaya bilər. Namizəd, siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku seçici imzalarını toplayan şəxslə imza toplanması barədə müqavilə bağlaya bilər. Belə işin haqqı yalnız namizədin, siyasi partiyanın, siyasi partiyalar blokunun seçki fondu hesabına ödənilə bilər. Namizədin müdafiəsi üçün seçici imzaları tədris müəssisələrində, yaşayış yerlərində, eləcə də qanunla seçkiqabağı təşviqat

aparılmasının qadağan edilmədiyi digər yerlərdə toplana bilər. Seçici imza vərəqəsində imza edərkən soyadını, adını, atasının adını, doğum tarixini, yaşayış yerinin ünvanını, şəxsiyyət vəsiqəsinin və ya onu əvəz edən sənədin seriyasını və nömrəsini, verilmə tarixini, imza etdiyi tarixi göstərir. İmza edən seçicilər barəsində qeyd edilməsi zəruri hesab olunan məlumatlar imza toplayan şəxs tərəfindən imza vərəqələrinə daxil edilə bilər. Göstərilən məlumatlar əllə yazılır və onların yayılmamasına təminat verilir. Namizədin müdafiəsi üçün seçici imzaları toplanarkən imzalar imza vərəqəsinin üz və ya arxa tərəfində qoyulur. Belə olduqda, arxa tərəf vərəqənin üz tərəfinin davamı hesab edilir və təsdiqedicilərin imzaları vərəqənin arxa tərəfində qoyulur. İmza toplandıqdan sonra imza vərəqəsi imza toplayan şəxs və namizəd tərəfindən imzalanır. İmza toplayan şəxs imza vərəqəsinə imza qoymazdan əvvəl soyadını, adını, atasının adını, yaşayış yerinin ünvanını, şəxsiyyət vəsiqəsinin və ya onu əvəz edən sənədin seriyasını və nömrəsini, verilmə tarixini göstərir. Namizəd siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku tərəfindən irəli sürülərsə, imza toplandıqdan sonra imza vərəqəsi imzaları toplayan şəxs və siyasi partiyanın, siyasi partiyalar blokunun səlahiyyətli nümayəndəsi tərəfindən imzalanır. İmzaları toplayan şəxs imza vərəqəsində imza qoymazdan əvvəl soyadını, adını, atasının adını, yaşayış yerinin ünvanını, şəxsiyyət vəsiqəsinin və ya onu əvəz edən sənədin seriyasını və nömrəsini, verilmə tarixini göstərir, müvafiq səlahiyyətli nümayəndə isə soyadını, adını, atasının adını və imza qoyulması tarixini göstərir. Namizəd irəli sürmüş siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku, seçicilərin təşəbbüs qrupu müvafiq seçki komissiyasına eyni şəxsin namizəd irəli sürülməsi haqqında yazılı məlumat verdikdən sonra namizədin müdafiəsi üçün seçicilərin lazım olan sayda imzalarını birgə toplaya bilərlər. Bu halda namizədin irəli sürülməsinin müdafiəsi üçün müxtəlif şəxslərin topladığı seçici imzalarının cəmləşdirilməsinə icazə verilir. Namizədin irəli sürülməsinin təşəbbüsçüləri, namizədin və ya siyasi partiyanın, siyasi partiyalar blokunun səlahiyyətli nümayəndələri irəli sürülmüş namizədin müdafiəsi üçün toplanmış seçici imzalarının sayını hesablayır, seçici imzalarının toplanması nəticələri haqqında protokolu tərtib edir və imzalayırlar. Müvafiq seçki komissiyalarına təqdim edilən imza vərəqələri nömrələnməli və qovluq formasında səhifələnməlidir. Bələdiyyələrə əlavə seçkilərdə bələdiyyə üzvlüyünə namizədlər seçkilərin təyin olunması haqda qərarın iki gün ərzində kütləvi informasiya vasitələrində rəsmi dərcindən sonra irəli sürülür. İrəli sürülən namizəd yalnız bir bələdiyyəyə namizəd irəli sürülməsinə razılıq verə bilər. Bələdiyyə üzvlüyünə namizəd yalnız bir bələdiyyə üzvlüyünə namizəd kimi irəli sürülə və qeydiyyatına alınma bilər. Bələdiyyə üzvlüyünə namizədlərin irəli sürülməsindəkə dairə seçki komissiyasının yaradılması başa çatmayıbsa, namizədin irəli sürülməsi haqqında bildiriş, müvafiq namizədlərin razılıq ərizələri və digər sənədlər Mərkəzi Seçki Komissiyasına göndərilir. Mərkəzi Seçki Komissiyası göstərilən sənədləri dairə seçki komissiyasının təşkilindən və sədrinin seçilməsindən sonra ona təqdim edir. Bir şəxsin birdən çox bələdiyyə üzvlüyünə namizəd kimi qeydə alınmasına yol verilmir. Bələdiyyələr üzrə qeydə alınmış namizədlərin siyahısı səsvermə gününə azı 55 gün qalmış müvafiq dairə seçki komissiyaları tərəfindən Seçki Məcəllənin

77.3-cü və 77.4-cü maddələrində göstərilən dövrü nəşrlərdə, yəni, redaksiyalarının təsisçiləri dövlət orqanları, təşkilatları, idarələri olan və ya dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən teleradio verilişləri təşkilatları və ya dövrü nəşrlərdə; Azərbaycan Respublikası ərazisinin yarısından az hissəsində yayımlanan dövrü nəşrlərdə dərc edilir və ya yayımlanır. Səsvermə gününədək bələdiyyə üzrə qeydə alınmış namizəd qalmazsa yaxud bələdiyyə üzvlüyünə bir yerə qeydə alınmış bir namizəd qalarsa, seçkilər Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən namizədlərin irəli sürülməsi və sonrakı hərəkətlərin edilməsi üçün bələdiyyə üzrə seçkilər 2 ay müddətinə təxirə salınır. Bələdiyyə üzvlüyünə namizəd qeydə alındığı gündən seçkilərin yekunları rəsmi dərc edildiyi günədək müvafiq seçki ərazisində gəliş-gediş üçün ictimai nəqliyyatın bütün növlərindən (taksi və sifarişli reyslər istisna olmaqla) pulsuz istifadə etmək hüququna malikdir. Bu cür ödəmələr dairə seçki komissiyasına ayrılan vəsait hesabına və təqdim edilmiş gediş-gəliş sənədləri əsasında həyata keçirilir.

Bələdiyyə üzvlüyünə qeydə alınmış namizəd Seçki Məcəlləsinin 70.4-cü maddəsində nəzərdə tutulan qaydada yalnız müvafiq rayon prokurorunun razılığı ilə məsuliyyətə cəlb edilə bilər-namizədliyinin qeydə alındığı gündən sonra törətdiyi əməllərə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilməz, tutula bilməz və məhkəmə qaydasında müəyyənləşdirilən inzibati tənbeh tədbirlərinə məruz qala bilməz. Qeydə alınmış namizəd cinayət başında yaxalanarsa, tutula bilər. Belə razılıq verildikdə və ya qərar qəbul edildikdə, müvafiq prokuror və ya məhkəmə namizədin qeydə alındığı seçki komissiyasını bu barədə dərhal xəbərdar edir.

Bələdiyyə üzvlüyünə qeydə alınmış namizədin 3-ə qədər vəkil edilmiş şəxs təyin etmək hüququ vardır. Göstərilən şəxslər dairə seçki komissiyası tərəfindən qeydə alınır.

Siyasi partiya öz nizamnaməsinə uyğun olaraq, siyasi partiyaların bloku isə ona daxil olan siyasi partiyaların səlahiyyətli nümayəndələrinin qərarı ilə səsvermə gününə azı 10 gün qalanadək istənilən vaxt müvafiq dairə seçki komissiyasına yazılı ərizə verərək, seçki dairəsi üzrə irəli sürülmüş bələdiyyə üzvlüyünə namizədi, qeydə alınmış bələdiyyə üzvlüyünə namizədi geri çağırmaq hüququna malikdir. Bələdiyyə üzvlüyünə namizədlər irəli sürmüş siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku səsvermə gününə azı 10 gün qalmış müvafiq dairə seçki komissiyasına yazılı ərizə verməklə, namizədləri irəli sürmüş orqanın qərarı ilə seçkilərdə iştirak etməkdən imtina edə bilər. Bu halda siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku bələdiyyə üzvlüyünə namizədləri geri çağıra bilər. Siyasi partiyalar blokunun tərkibinə daxil olan siyasi partiya səsvermə gününə azı 3 gün qalmış istənilən vaxt dairə seçki komissiyasına ərizə verməklə, müvafiq siyasi partiyanın səlahiyyətli orqanının qərarı ilə bu siyasi partiyalar blokunun tərkibində seçkilərdə iştirak etməkdən imtina edə bilər. Siyasi partiyalar blokunun tərkibində seçkilərdə iştirak etməkdən imtina edən siyasi partiya müstəqil siyasi partiya kimi çıxış edə və ya digər siyasi partiyalar blokunun tərkibinə daxil ola bilər. Siyasi partiyalar blokunun irəli sürdüyü bələdiyyə üzvlüyünə namizədləri dairə seçki komissiyası qeydə aldıqdan sonra, bu bloka daxil olmuş bütün siyasi partiyalar (birindən başqa) seçkilərdə iştirak etməkdən imtina edərlərsə, qalan siyasi partiya

seçkilərdə siyasi partiyalar blokunun adı və rəmzləri saxlanılmaqla, siyasi partiyaların bloku kimi iştirak edə bilər. Bu, bələdiyyə üzvlüyünə namizədlərin qeydə alınmasından imtina edilməsi və ya qeydiyyatının ləğv edilməsi üçün əsas ola bilməz. Siyasi partiyalar blokunun seçkilərdə iştirak etməkdən imtina etməsi ona daxil olmuş siyasi partiyaları seçkilərdə iştirak etmək hüququndan məhrum etmir; belə halda bələdiyyə üzvlüyünə namizədin təkrar irəli sürülməsi və digər zəruri seçki hərəkətlərinin həyata keçirilməsi tələb edilir.

Bələdiyyə seçkiləri zamanı Mərkəzi Seçki Komissiyasının tərkibinə bələdiyyələrin yarısından çoxunda namizədlər irəli sürən, dairə seçki komissiyasının tərkibinə isə dairənin ərazisindən bələdiyyələrin yarısından çoxunda namizədlər irəli sürən siyasi partiyalar, siyasi partiyaların blokları bir məşvərətçi səs hüquqlu üzv təyin edə bilərlər.

Bələdiyyə üzvlüyünə namizədlər imzaların yığılmasının başlanması haqqında dairə seçki komissiyasına bildiriş təqdim etdikdən sonra 5 gün müddətində öz maliyyə fondunu formalaşdırmaq üçün xüsusi hesab açmalıdırlar.

Namizədlər üçün vahid seçki fondu yaratmaq niyyətində olan siyasi partiyalar bələdiyyələrin 1/3-dən çoxunda irəli sürülən namizədlərin siyahısını Mərkəzi Seçki Komissiyasına təqdim etdikdən sonra 5 gün müddətində vahid seçki fondunu formalaşdırmaq üçün xüsusi seçki hesabı açırlar. Namizəd, siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku namizədin irəli sürülməsi barədə dairə seçki komissiyasından bildirişin təsdiq edilmiş surəti əsasında xüsusi seçki hesabı açırlar. Namizəd, siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku öz səlahiyyətli nümayəndəsinə xüsusi seçki hesabının açılmasını tapşırıla bilər. Namizəd, qeydə alınmış namizəd, siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku dairə seçki komissiyasına (Mərkəzi Seçki Komissiyasına) yazılı məlumat verməklə, başqa şəxsə özünün seçki hesabında olan vəsaitdən istifadə etmək hüququ verə bilər.

Səsvermədə iştirak etmiş və seçicilərin etibarlı hesab edilən səsələrinin azı 3 faizini səsini toplamış bələdiyyə üzvlüyünə namizəd və ya seçilən sayılmış, habelə səsvermə gününədək məcbureddici hallara görə namizədliliyini geri götürmüş bələdiyyə üzvlüyünə qeydə alınmış namizəd, bələdiyyələrin yarısından çoxunda namizədləri qeydə alınmış siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku səsvermə günündən sonra 15 gün müddətində dairə seçki komissiyasının onların seçki fondlarına köçürdüyü vəsaitin xərclənməmiş hissəsini bu seçki komissiyasına qaytarmağa borcludur. Bu vəsait köçürüləndən sonra, göstərilən qaydada 15 gün müddətində bələdiyyələrin vəsaitləri qaytarılmalıdır. Bu müddət başa çatdıqda müvafiq bank Mərkəzi Seçki Komissiyasının və ya müvafiq bələdiyyənin məktubunda göstərilmiş pul vəsaitini mübahisəsiz qaydada onların hesabına köçürməlidir.

Seçki fondunda pul vəsaiti olmadıqda və yaxud çatışmadıqda büdcə və bələdiyyə pul vəsaitinin qeydə alınmış namizəd, siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku tərəfindən qaytarılması, habelə siyasi partiyalara və siyasi partiyaların bloklarına verilmiş pulsuz efir vaxtının və dövrü nəşrdə ayrılmış yerin dəyərinin ödənilməsi onların öz vəsaiti hesabına həyata keçirilir. Verilmiş pulsuz efir vaxtının və dövrü nəşrdə ayrılmış yerin dəyərinin ödənilməsinə ayrılan büdcə və bələdiyyə

vəsaitini qaytarmaq vəzifəsi siyasi partiyalar blokunun üzərinə düşdükdə, qaytarılmalı vəsait bu bloka səsvermə gününədək daxil olan siyasi partiyalar arasında bərabər paylarla bölüşdürülür, o şərtlə ki, siyasi partiyalar blokunun yaradılması haqqında Mərkəzi Seçki Komissiyasına təqdim edilmiş birgə qərarla ayrı qayda nəzərdə tutulmasın. Əsas, təkrar və əlavə seçkilərdə Seçki Məcəlləsinin 230-cu maddəsində nəzərdə tutulan-səsvermədə iştirak etmiş və seçicilərin etibarlı hesab edilən səsələrinin azı 3 faizini səsini toplamış bələdiyyə üzvlüyünə namizəd və ya seçilən sayılmış, habelə səsvermə gününədək məcbureddici hallara görə namizədliyini geri götürmüş bələdiyyə üzvlüyünə qeydə alınmış namizəd, bələdiyyələrin yarısından çoxunda namizədləri qeydə alınmış siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku və seçkilərin təyin edilməsi haqqında qərarın rəsmi dərc edildiyi gün seçki komissiyası qarşısında büdcə vəsaiti üzrə borcu olan vətəndaşın, irəli sürüldüyü seçki dairəsindən asılı olmayaraq, dövlət büdcəsindən və ya bələdiyyədən vəsait almağa hüququ yoxdur.

Məntəqə seçki komissiyası səsvermə otağında və ya bilavasitə otağın qarşısında seçki bülletenin nümünəsini, namizədləri qeydə alınmış siyasi partiyalar, siyasi partiyaların blokları haqqında məlumatları, müvafiq birmandatlı seçki dairəsi üzrə qeydə alınmış bütün namizədlərin soyadı, adı, atasının adı, doğum tarixi, təhsili, əsas iş (və ya xidmət) yeri və tutduğu vəzifəsi (bu olmadıqda-fəaliyyət növü), yaşayış yeri, namizədliyini kimin irəli sürməsi haqqında məlumatları məlumat lövhəsində yerləşdirir. Namizədlər, siyasi partiyalar, siyasi partiyaların blokları haqqında məlumatlar seçki bülletenində nəzərdə tutulmuş qaydada və ardıcılıqla yerləşdirilir. Hər bir bələdiyyəyə seçkilərin keçirilməsi üçün ayrıca seçki bülletenləri hazırlanır. Seçki bülletenin hansı bələdiyyəyə seçkilərin keçirilməsi üçün nəzərdə tutulduğu başlığında göstərilməlidir. Bələdiyyə seçkiləri üzrə seçki bülletenində bələdiyyə üzvlüyünə namizədlərin soyadı, adı və atasının adı, təxəllüsü, doğum tarixi, yaşayış yeri, əsas iş və ya xidmət yeri (bu olmadıqda-fəaliyyət növü), habelə qeydə alınmış bələdiyyə üzvlüyünə namizədi kimin irəli sürdüyü göstərilməlidir. Seçici seçki bülletenində lehinə səs verəcəyi namizədlərin soyadından sağdakı kvadratlarda müvafiq bələdiyyə üzvlərinin sayına bərabər və ya bu saydan az sayda işarə qoyur. İşarə qoyulmuş kvadratların sayı bələdiyyə üzvlərinin sayından çoxdursa, səs etibarsız sayılır. Boş kvadratlarda heç bir işarə qoyulmamış səs etibarsız sayılır. Səsvermə günündən ən gec 2 gün keçənədək dairə seçki komissiyası çoxmandatlı seçki dairəsi üzrə seçkilərin yekunlarını müəyyən edir. Seçkilərdə iştirak edən və seçicilərin ən çox səsini toplayan namizədlər bələdiyyə üzvlərinin sayına bərabər olaraq müvafiq bələdiyyəyə üzv seçilmiş hesab edilirlər. Dairə seçki komissiyasının protokolunda bələdiyyəyə üzv seçilmiş namizədlərin soyadı, adı və atasının adı göstərilir.

Mərkəzi Seçki Komissiyası səsvermə günündən başlayaraq ən gec 20 gün müddətində dairə seçki komissiyalarının protokollarını (Seçki Məcəlləyə uyğun olaraq əlavə edilən sənədlərlə birlikdə) yoxlayır və Seçki Məcəllənin 108-ci maddəsinə uyğun olaraq seçkilərin ümumi yekunları haqqında protokol tərtib edir. Dairə seçki komissiyası qeydə alınmış namizədlərin lehinə verilən səsələrin sayı bərabər olduqda, bələdiyyəyə seçkiləri baş tutmamış hesab edir. Dairə seçki

komissiyası və ya Mərkəzi Seçki Komissiyası bələdiyyə üzrə seçkiləri aşağıdakı hallarda etibarsız sayır:

- bələdiyyə üzrə səsvermə zamanı səsvermənin nəticələri etibarsız sayılmış seçki məntəqələrinin sayı həmin bələdiyyənin ərazisində olan seçki məntəqələrinin ümumi sayının $\frac{2}{5}$ hissəsindən çoxunu təşkil etdikdə və ya ləğv edildikdə, o şərtlə ki, həmin seçki məntəqələrində qeydə alınmış seçicilərin sayı seçki dairəsi üzrə qeydə alınmış seçicilərin ümumi sayının $\frac{1}{4}$ -dən çoxunu təşkil etsin;
- məhkəmənin qərarı əsasında.

Mərkəzi Seçki Komissiyası seçkilər günündən başlayaraq ən gec 30 gün müddətində Azərbaycan Respublikası üzrə bələdiyyə seçkilərinin yekunlarını elan edir. Mərkəzi Seçki Komissiyasının bu qərarı qətidir.

Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən müəyyən edilmiş nümunədə bələdiyyə üzvü seçilmək haqqında vəsiqə seçkilərin yekunları elan olunduqdan sonra 5 gün müddətində dairə seçki komissiyası tərəfindən verilir.

Bələdiyyə üzvləri tam tərkibdə seçilmədikdə yaxud onların səlahiyyətlərinə vaxtından əvvəl xitam verildikdə və bunun nəticəsində bələdiyyənin tərkibi $\frac{2}{3}$ hissədən az olduqda Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarı ilə əlavə seçkilər keçirilir. Bələdiyyə üzvü vəfat etdikdə və ya onun səlahiyyətlərinə vaxtından əvvəl xitam verildikdə dairə seçki komissiyasının təqdimatına əsasən Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarı ilə yeni seçkilər keçirilir.

2.2 Bələdiyyələr, bələdiyyə orqanları və onların vəzifəli şəxsləri

Azərbaycan Respublikasında yerli özünüidarə vətəndaşların fəaliyyətini elə bir qeyri-dövlət sistemidir ki, bu sistem qanun çərçivəsində onlara yerli əhəmiyyətli məsələləri müstəqil və sərbəst şəkildə həll etmək hüququnu həyata keçirmək imkanı verir. Bu hüququ qanunla müəyyən edilmiş qaydada ümumi, bərabər, birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst, şəxsi və gizli səsvermə yolu ilə seçilmiş bələdiyyə üzvlərindən ibarət nümayəndəli kollegial orqanlar (bələdiyyələr) və ya vətəndaşların yığıncaqları həyata keçirirlər. Bələdiyyələr öz vəzifələrini yerinə yetirmək məqsədi ilə onların qarşısında məsuliyyət daşıyan, daimi fəaliyyət göstərən icra strukturları yarada bilərlər. Bələdiyyə - qanunla müəyyən edilmiş ərazi hüdudları daxilində yerli özünüidarəetmə formasıdır. Bələdiyyənin öz mülkiyyəti, yerli büdcəsi və seçkili orqanları olur və o, Azərbaycan Respublikasının Kostitusiyası ilə və qanunla səlahiyyətlərinə aid edilmiş yerli əhəmiyyətli məsələləri müstəqil surətdə həll edir. Bələdiyyələr bərabərlik əsasında qurulur və fəaliyyət göstərirlər. Bələdiyyələr Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsinə, müvafiq qanunlara və özlərinin nizamnamələrinə əsasən təşkil edilən, bələdiyyə üzvlərindən ibarət olan seçkili yerli özünüidarə orqanlarıdır.

Bələdiyyənin nizamnaməsi bələdiyyənin iclasları və ya vətəndaşların yığıncaqları tərəfindən qəbul edilir. Bələdiyyənin nizamnaməsində aşağıdakılar göstərilir:

- 1) qanunla müəyyən edilmiş bələdiyyə ərazisinin hüdudları və tərkibi;
- 2) bələdiyyə orqanlarının adları, strukturu, səlahiyyətləri və formalaşdırılması qaydası;
- 3) bələdiyyə orqanlarının seçkili vəzifəli şəxslərinin səlahiyyət müddəti;
- 4) bələdiyyə aktlarının qəbul edilməsi və qüvvəyə minməsi qaydası;
- 5) bələdiyyələrin, bələdiyyə orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin məsuliyyətinin əsasları və növləri;
- 6) bələdiyyə üzvlərinin, bələdiyyə orqanlarının seçkili vəzifəli şəxslərinin statusu və sosial təminatları, onların səlahiyyətlərinə xitam verilməsi əsasları və qaydası;
- 7) bələdiyyə orqanlarının vəzifəli şəxslərinin hüquqları üçün təminatlar;
- 8) bələdiyyə qulluğu təşkilinin şərtləri və qaydası;
- 9) yerli özünüidarənin həyata keçirilməsinin iqtisadi və maliyyə əsasları, bələdiyyə mülkiyyətinə sahibliyin, ondan istifadənin və ona sərəncam verilməsinin ümumi qaydası;
- 10) Azərbaycan Respublikasının qanunlarına uyğun olaraq yerli özünüidarənin təşkilinə, bələdiyyələrin və bələdiyyə orqanlarının vəzifəli şəxslərinin səlahiyyətinə və fəaliyyət qaydasına dair digər müddəalar.

Bələdiyyənin nizamnaməsi Azərbaycan Respublikasının qanunu ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada dövlət qeydiyyatına alınmalıdır. Bələdiyyə nizamnamələrinin qeydiyyatı müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən həyata keçirilir. Bələdiyyənin nizamnaməsini dövlət qeydiyyatına almaqdan imtina edilməsinə ancaq onun Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına, Azərbaycan Respublikası müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının aktlarına (Naxçıvan Muxtar Respublikasında isə həm də Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına, Naxçıvan Muxtar Respublikası müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının aktlarına) zidd olması əsas verə bilər. Dövlət qeydiyyatına almaqdan imtina edilməsi barədə vətəndaşlar və bələdiyyələr məhkəmə qaydasında şikayət verə bilərlər. Bələdiyyənin nizamnaməsi qeydiyyata alındığı gündən qüvvəyə minir. Bələdiyyələr hüquqi şəxsdir, onların öz möhürü, stampı və bankda hesabı olur.

Bələdiyyələr öz fəaliyyətini əlaqələndirmək, hüquq və mənafeələrini daha səmərəli həyata keçirmək məqsədilə ittifaqlar yarada bilərlər. Həmin ittifaqlar qanunvericiliyə uyğun qaydada qeydiyyata alınmalıdır. Bələdiyyə ittifaqlarına bələdiyyələrin səlahiyyətləri verilə bilməz.

Yerli özünüidarəni Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə təsdiq edilmiş ərazilərdə yaradılan bələdiyyələr həyata keçirirlər.⁸ Müəyyən ərazidə əhalinin sayına görə vətəndaşlar yerli özünüidarəni həyata keçirmək hüququndan məhrum edilə bilməzlər. Bələdiyyə ərazilərinin müəyyənləşdirilməsi və dəyişdirilməsi, o cümlədən bələdiyyələr təşkil edilərkən, birləşdirilərkən, ayrılarkən, yenidən təşkil edilərkən və ya ləğv olunarkən onların hüdudlarının müəyyənləşdirilməsi və

⁸ məsələn, "Azərbaycan Respublikasının Lənkəran rayonu ərazisində Luvəsər bələdiyyəsinin yaradılması haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2003.

dəyişdirilməsi onlarda yaranan sosial-iqtisadi vəziyyət tarixi və digər yerli xüsusiyyətləri, müvafiq ərazi əhalisinin rəyi nəzərə alınmaqla, Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilir. Azərbaycan Respublikasının dövlət hakimiyyəti orqanları bələdiyyələrin təşəkkülü və inkişafı üçün zəruri, hüquqi, təşkilati və maddi-maliyyə şəraiti yaradır və yerli özünüidarə hüququnu həyata keçirməkdə əhaliyə kömək göstərir.

Bələdiyyə üzvü - bələdiyyə seçkilərində seçilmiş, mandatı ərazi seçki komissiyası tərəfindən təsdiq edilmiş şəxsdir. Bələdiyyənin iclaslarında bələdiyyə üzvünün müzakirə olunan məsələlər barəsində çıxış etmək, təkliflər və düzəlişlər vermək, qeydlər etmək, çıxış edənlərə və ya təyin edilməsinə razılıq verilən vəzifələrə göstərilmiş namizədlərə sual vermək, arayış vermək, səsvermədə iştirak etmək hüququ vardır. Əmək haqqını bələdiyyədən alan bələdiyyə üzvünün əsas iş yeri bələdiyyə hesab olunur. Əmək haqqı bələdiyyə tərəfindən ödənilməyən bələdiyyə üzvü öz səlahiyyətini həyata keçirərkən istehsal və ya xidmət fəaliyyətini dayandırmır. Bələdiyyə üzvü bələdiyyənin və tərkibinə seçildiyi daimi komissiyasının iclasları zamanı daimi iş yerində orta əmək haqqı saxlanılmaqla öz istehsal və ya xidmət vəzifəsini yerinə yetirməkdən azad edilir. Bələdiyyə üzvü bələdiyyənin, bələdiyyənin iclasları arasındakı dövrdə isə bələdiyyə sədrinin qabaqcadan razılığı olmadan əmək müqaviləsi ilə işlədiyi yerdə müdiriyyətin təşəbbüsü ilə işdən çıxarıla bilməz, yaxud intizam tənbehi qaydasında azmaşlı işə keçirilə bilməz. Bələdiyyə üzvü 6 ayda bir dəfədən az olmayaraq seçicilərinə hesabat verir. Bələdiyyə üzvü daimi yaşamaq üçün bələdiyyənin hüdudlarından kənara köçdükdə və ya başqa səbəblərdən öz bələdiyyə ərazisində bələdiyyə üzvlüyü vəzifələrini yerinə yetirə bilmədikdə bələdiyyə üzvlüyü səlahiyyətlərini öhdəsindən götürməsi haqqında bələdiyyəyə ərizə verir. Bələdiyyənin növbəti yığıncağı bələdiyyə ərazisinə baxıb müvafiq qərar qəbul edir və bu qərarı həmin dairənin seçicilərinin nəzərinə çatdırır. Bələdiyyə üzvü səlahiyyət müddəti ərzində hər hansı səbəbdən bələdiyyə tərkibindən çıxdıqda müvafiq bələdiyyə ərazisində Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsinə uyğun olaraq seçkilər keçirilir. Bələdiyyə orqanları bələdiyyə tərəfindən yaradılan, yerli əhəmiyyətli məsələləri həll etmək səlahiyyətləri verilən və dövlət orqanları sistemində daxil olmayan seçkili və başqa orqanlardır.

Bələdiyyə orqanlarının seçkili vəzifəli şəxsi - əhalinin bilavasitə və ya nümayəndəli yerli özünüidarə orqanının öz tərkibindən seçdiyi, bələdiyyənin nizamnaməsinə uyğun yerli əhəmiyyətli məsələləri həll etmək səlahiyyətləri verilmiş vəzifəli şəxsdir. Bələdiyyə orqanlarının vəzifəli şəxsi - yerli özünüidarə orqanlarında təşkilatçılıq-sərəncamçılıq funksiyalarını yerinə yetirən və dövlət qulluqçuları kateqoriyasına aid olmayan, kontrakt (əmək müqaviləsi) üzrə işləyən şəxsdir.

Bələdiyyələrin nizamnamələrinə uyğun olaraq bələdiyyə orqanları yaradılır və onlara yerli özünüidarə məsələlərini həll etmək üçün səlahiyyətlər verilir. Bələdiyyələr və onların orqanları dövlət hakimiyyəti orqanları sistemində daxil deyildir. Dövlət orqanları və dövlətin vəzifəli şəxsləri tərəfindən yerli özünüidarənin həyata keçirilməsinə yol verilmir. Bələdiyyələrin və onların

orqanlarının strukturu "Bələdiyyələrin statusu haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa və bələdiyyələrin nizamnamələrinə uyğun müəyyənləşdirilir.

Bələdiyyənin iclasları ayda bir dəfədən az olmayaraq bələdiyyənin sədri tərəfindən çağırılır. Bələdiyyənin iclası bələdiyyə üzvlərinin yarısından çoxu iştirak etdikdə səlahiyyətlidir. Bələdiyyənin iclasları bələdiyyə ərazisində yaşayan əhəlinin azı ən faizinin, yaxud bələdiyyə üzvlərinin üçdə bir hissəsinin təşəbbüsü ilə çağırılır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 144-cü maddəsinə əsasən bələdiyyə iclasında aşağıdakı məsələlər həll edilir:

- 1) Bələdiyyə üzvlərinin səlahiyyətlərinin tanınması, qanunla müəyyən edilmiş hallarda onların səlahiyyətlərinin itirilməsi və səlahiyyətlərinə xitam verilməsi;
- 2) Bələdiyyənin reqlamentinin təsdiq edilməsi;
- 3) Bələdiyyənin sədrinin və onun müavinlərinin, daimi və başqa komissiyaların seçilməsi;
- 4) Yerli vergilərin və ödənişlərin müəyyən edilməsi;
- 5) Yerli büdcənin və onun icrası haqqında hesabatların təsdiq edilməsi;
- 6) Bələdiyyə mülkiyyətinə sahiblik, ondan istifadə və onun barəsində sərəncam;
- 7) Yerli sosial müdafiə və sosial inkişaf proqramlarının qəbul və icra edilməsi;
- 8) Yerli iqtisadi inkişaf proqramlarının qəbul və icra edilməsi;
- 9) Yerli ekoloji proqramlarının qəbul və icra edilməsi.

Bələdiyyələrə qanunvericilik və icra hakimiyyətləri tərəfindən əlavə səlahiyyətlər də verilə bilər. Bu səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi üçün bələdiyyə üzrə müvafiq zəruri maliyyə vəsaiti də ayrılmalıdır. Belə səlahiyyətlərin həyata keçirilməsinə müvafiq olaraq qanunvericilik və icra hakimiyyətləri nəzarət edirlər.

Bələdiyyənin iclaslarında bələdiyyə üzvlərinin və digər iştirakçıların məsuliyyəti bələdiyyənin nizamnaməsi ilə tənzimlənir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 145-ci maddəsinin I hissəsinə uyğun olaraq, bələdiyyə iclaslarında baxılan məsələlərə dair qərarlar qəbul edilir. Həmin maddənin II hissəsinə uyğun olaraq bələdiyyə üzvlərinin sadə səs çoxluğu ilə qərarlar qəbul edilir. Eyni maddənin III hissəsinə uyğun olaraq isə yerli vergilər və ödənişlər ilə bağlı qərarlar bələdiyyə üzvlərinin üçdə iki səs çoxluğu ilə qəbul edilir. Bələdiyyənin bütün iclasları protokollaşdırılır.

Bələdiyyə öz səlahiyyətinə aid məsələlərin qabaqcadan nəzərdən keçirilməsi və hazırlanması üçün, habelə bələdiyyənin qərarlarının həyata keçirilməsinə yardım göstərilməsi, bələdiyyənin tabeliyində olan müəssisə, idarə və təşkilatların fəaliyyətinə nəzarət üçün daimi və başqa komissiyalar yarada bilər. Daimi və başqa komissiyalar səlahiyyətləri daxilində fəaliyyətlərinin təşkili məqsədilə öz işinə ekspertlər cəlb edə bilər. Daimi və başqa komissiyalar yaradılarkən yerli əhəmiyyətli məsələlər nəzərə alınır və onlar "Bələdiyyənin daimi və başqa komissiyaları haqqında" Əsasnamə, bələdiyyənin nizamnaməsi əsasında fəaliyyət göstərirlər.

Bələdiyyənin daimi və başqa komissiyalarının əsas vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

- 1) yerli əhəmiyyətli sosial müdafiə və sosial inkişaf, ekologiya, iqtisadi inkişaf, yerli xidmət üzrə proqramlar hazırlayıb, bələdiyyənin iclasına və ya yerli əhəlinin müzakirəsinə çıxarmaq;
- 2) yerli əhəmiyyətli məsələləri müzakirə etmək, bələdiyyə iclaslarında müzakirə üçün proqramlar, arayışlar, qərar layihələri və başqa materiallar hazırlamaq;
- 3) bələdiyyə və onun icra aparatı üçün təkliflər hazırlamaq;
- 4) seçicilərin tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinin təşkilinə və yoxlanılmasına kömək etmək.

Daimi və başqa komissiyalar onları seçmiş bələdiyyə qarşısında məsuliyyət daşıyır və ona bəsbat verir. Bələdiyyənin nizamnaməsində digər orqanların yaradılması və müvafiq vəzifəli şəxslərin təyin olunması nəzərdə tutula bilər.

Bələdiyyənin icra orqanı onun icra aparatıdır. İcra aparatı bələdiyyənin sədrindən və onun "Bələdiyyələrin statusu haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu və bələdiyyənin nizamnaməsi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada formalaşdırdığı struktur bölmələrindən və bələdiyyənin nizamnaməsinə müvafiq surətdə yaradılan digər icra strukturlarından ibarətdir. Bələdiyyənin icra aparatının fəaliyyətinə bələdiyyənin sədri rəhbərlik edir. Yerli əhəliyə xidmət, iqtisadi və sosial inkişaf proqramlarını həyata keçirmək üçün yaradılan icra strukturlarının rəhbərlərini Bələdiyyə Şurasının qərarına əsasən bələdiyyənin sədri təyin edir.

Bələdiyyənin sədri yeni seçilmiş bələdiyyənin birinci iclasında bələdiyyə üzvləri sırasından açıq və ya gizli səsvermə yolu ilə seçilir. Bələdiyyənin sədri bələdiyyə üzvlərinin yarısından çoxunun səsini topladıqda seçilmiş hesab olunur. Ehtiyac olduqda bələdiyyə bələdiyyə sədrinin müavinlərini seçir. Bələdiyyə sədrinin müavinləri bələdiyyə üzvləri sırasından açıq və ya gizli səsvermə yolu ilə seçilir. Bələdiyyə sədrinin müavinləri bələdiyyə üzvlərinin yarısından çoxunun səsini topladıqda seçilmiş hesab olunur. Bələdiyyənin sədri və onun müavinləri yuxarıda göstərilən qaydada, yəni bələdiyyə iclasında bələdiyyə üzvləri tərəfindən açıq və ya gizli səsvermə yolu ilə vaxtından əvvəl vəzifədən azad edilə bilərlər. Bələdiyyənin sədri əmr və sərəncamlar verir, bələdiyyənin qərarlarını imzalayır. Bələdiyyə sədrinin müavini bələdiyyə sədrinin ona aid etdiyi məsələləri həll edir, bələdiyyə sədri olmadıqda onun səlahiyyətlərini həyata keçirir.

Bələdiyyə üzvlərinin, bələdiyyə orqanlarının seçkili vəzifəli şəxslərinin öz səlahiyyətlərini maneəsiz və səmərəli həyata keçirilməsinə, hüquqlarının, şərəf və ləyaqətinin müdafiəsinə dövlət təminatı verir. Bələdiyyə üzvünün səlahiyyət müddəti beş ildir. Bələdiyyə üzvünün səlahiyyətləri yalnız bələdiyyənin səlahiyyət müddətində qüvvədədir. Bələdiyyə orqanlarının seçkili vəzifəli şəxsinin səlahiyyətləri onun vəzifəyə seçildiyi gün qurtarır. Bələdiyyə üzvləri, bələdiyyə orqanlarının seçkili vəzifəli şəxsləri bələdiyyənin nizamnaməsinə uyğun olaraq öz səlahiyyətlərini daimi əsasda icra edə bilərlər. Öz səlahiyyətlərini daimi əsasda icra edən bələdiyyə üzvlərinin, bələdiyyə orqanlarının seçkili vəzifəli şəxslərinin bu vəzifələrdə çalışmaqla bağlı sosial təminatları Azərbaycan Respublikasının qanunları və bələdiyyənin nizamnaməsi ilə müəyyənləşdirilir.

Bələdiyyə üzvlərinin səlahiyyətləri aşağıdakı hallarda itirilmiş hesab edilir:

- 1) barəsində məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş ittiham hökmü və ya tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqinə dair qərarı olduqda;
- 2) fəaliyyət qabiliyyətsizliyi və ya məhdud fəaliyyət qabiliyyəti məhkəmə tərəfindən müəyyən edildikdə;
- 3) Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığından çıxdıqda, başqa dövlətin vətəndaşlığını qəbul etdikdə və ya digər dövlət qarşısında öhdəlik götürdükdə;
- 4) vəfat etdikdə;
- 5) məhkəmə tərəfindən ölmüş elan edildikdə və ya itkin düşmüş hesab edildikdə.

Bələdiyyə üzvlərinin səlahiyyətlərinə onların səlahiyyət müddəti qurtardıqda xitam verilir. Bələdiyyə üzvlərinin səlahiyyətlərinə aşağıdakı əsaslara görə vaxtından əvvəl xitam verilə bilər:

- 1) bələdiyyə seçkiləri zamanı səsərin düzgün hesablanmadığı aşkar edildikdə;
- 2) öz arzusu ilə bələdiyyə üzvlüyündən çıxmaq barədə yazılı ərizə verdikdə;
- 3) bələdiyyə üzvlüyünə namizədlər üçün qanunla müəyyən edilmiş tələblərə uyğun gəlmədiyi aşkar edildikdə;
- 4) qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarında məsul vəzifə tutduqda;
- 5) dörd aydan artıq müddətdə xəstəliyi ilə əlaqədar vəzifəsini yerinə yetirməsinin qeyri-mümkünlüyü barədə məhkəmə tərəfindən təşkil edilmiş xüsusi həkim komissiyasının rəyi olduqda;
- 6) bələdiyyənin nizamnaməsində göstərilən müddətdə bələdiyyə iclaslarını üzrsüz səbəbdən buraxdıqda.

Yuxarıda göstərilən əsaslar olduqda bələdiyyə üzvlərinin səlahiyyətlərinin itirilməsi və səlahiyyətlərinə xitam verilməsi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 144-cü və 145-ci maddələrinə müvafiq surətdə bələdiyyə iclasının sadə səs çoxluğu ilə qəbul etdiyi qərarı əsasında həll edilir.

Bələdiyyə orqanlarında vəzifə tutan şəxslər bələdiyyə qulluqçularıdır. Bələdiyyə qulluğunun hüquqi tənzimlənməsi, o cümlədən bələdiyyə qulluqçusunun statusu, bələdiyyə qulluğunun həyata keçirilməsi şərtləri və qaydası Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, qanunları və bələdiyyənin nizamnaməsi ilə müəyyən edilir. Bələdiyyə orqanlarında qulluq müddəti dövlət qulluğu haqqında qanunvericiliyə uyğun olaraq güzəştlər və təminatlar verilməsi üçün hesablanan staja daxil edilir.

Yerli özünüidarəetmə üzrə Əlaqələndirmə Şuraları. Yerli özünüidarəetmə üzrə Əlaqələndirmə Şuraları Azərbaycan Respublikasında bələdiyyələrin səlahiyyətlərinə aid olan yerli əhəmiyyətli məsələlərin müzakirə edilməsi, həmin məsələlərlə əlaqədar ortaya çıxan problemlərin birgə həlli yollarının müəyyən edilməsi, səmərəli iş təcrübəsinin öyrənilib ümumiləşdirilməsi və yayılması, dövlət orqanları ilə bələdiyyələrin qarşılıqlı fəaliyyətinin uzlaşdırılması, yerli özünüidarəetmə sisteminin inkişafı üzrə təkliflərin hazırlanması məqsədilə yaradılan əlaqələndirmə mərkəzləridir. Yerli özünüidarəetmə üzrə Əlaqələndirmə Şuralarını təşkil etmək üçün müxtəlif əraziləri təmsil edən azı 3 bələdiyyə təşəbbüs qrupu yaradır. Təşəbbüs qrupu Əlaqələndirmə Şurasını yaratmaq üçün təsis konfransının

hazırlanıb keçirilməsini təşkil edir. Təşəbbüs qrupunun işində iştirak etmək könüllüdür. Bir bələdiyyə eyni vaxtda rayon (şəhər), regional və respublika üzrə Əlaqələndirmə Şurasının üzvü ola bilər. Bələdiyyələrin Şuralarda iştirakı könüllüdür.

Bələdiyyələrin üzvləri olduqları Şuralarda bələdiyyələrin nümayəndələri — bələdiyyə üzvləri təmsil edir. Bələdiyyələrin nümayəndələri Şuraların tərkibinə daxil olan bələdiyyələr tərəfindən müəyyən edilir. Hər bələdiyyə Şuraların tərkibinə bir nümayəndə - bələdiyyə üzvü təqdim edir. Şuralarda təmsil olunmuş bələdiyyələrin nümayəndələri vaxtaşırı dəyişdirilə bilər. Bələdiyyələrin Şuralardakı nümayəndələrinin dəyişdirilməsi qaydaları hər bir bələdiyyə tərəfindən müstəqil müəyyənləşdirilir. Şuraların say tərkibi Şuralarda təmsil olunan bələdiyyələr tərəfindən müəyyən edilir. Şuraların tərkibi Şuranın sədrindən, onun müavinindən və Şuranın üzvlərindən ibarətdir. Şuranın sədri, müavini və katibi Şura üzvü olan bələdiyyələrin nümayəndələri sırasından seçilir. Şura sədrinin dəvəti işə Şuranın işində Şurada təmsil olunmamış bələdiyyələrin, müvafiq dövlət orqanlarının, elm və təhsil müəssisələrinin, habelə ictimai birliklərin yerli özünüidarəetmə məsələləri ilə məşğul olan nümayəndələri iştirak edə bilərlər.

Şuraların əsas vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

- bələdiyyələrin müraciəti ilə bələdiyyələrin müvafiq yerli inkişaf proqramlarını hazırlaması;
- bələdiyyələrə onların səlahiyyətlərinə aid edilən müvafiq yerli məsələlərin həllində qarşılıqlı əlaqələrinin və əməkdaşlığının inkişafına köməklik göstərilməsi:
- bələdiyyələrin xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərən bələdiyyələrlə əlaqələrinin yaradılmasına köməklik göstərilməsi;
- öz iclaslarında bələdiyyələrin nümayəndələrinin məlumatlarının dinlənilməsi;
- yerli özünüidarəetmə məsələlərinə dair qanunvericilik aktlarının və dövlət proqramlarının layihələrinin müzakirə edilməsi, onlara dair təkliflərin hazırlanması və müvafiq dövlət orqanlarına təqdim edilməsi;
- yerli özünüidarəetmə sahəsində beynəlxalq və xarici təşkilatlar, habelə yerli özünüidarəetmə məsələləri ilə məşğul olan ictimai birliklərlə qarşılıqlı əməkdaşlığın inkişaf etdirməsi;
- yerli özünüidarəetmə sahəsində dövlət siyasətinin məqsədlərinin və vəzifələrinin təbliğ və izah edilməsi;
- yerli özünüidarəetmə məsələləri üzrə qabaqcıl təcrübənin ümumiləşdirilməsi və yayılması;
- bələdiyyələrin qarşılıqlı əməkdaşlığının inkişafına köməklik edilməsi;

Şuraların onların üzvlərinə qoyulan vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün Şura üzvü olan bələdiyyələrdən məlumat almaq, onların nümayəndələrini Şuranın iclaslarında dinləmək, tövsiyyə xarakterli təkliflər hazırlamaq hüququ vardır. Şuraların iclaslarında baxılması nəzərdə tutulan məsələlərin əvvəlcədən öyrənilməsi, onlardan hər birinə dair sənədlərin toplanması və müvafiq təkliflərin hazırlanması üçün Şuralar daimi və müvəqqəti işçi qrupları yarada bilərlər. Zəruri hallarda işçi qruplarının işinə müqavilə əsasında alim və mütəxəssislər cəlb edilə bilər.

2.3 Vətəndaşların yerli özünüidarədə iştirak formaları

Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları yaşadıkları ərazilərdə yerli özünüidarə hüququnu bələdiyyələrə seçkilər, öz iradəsini birbaşa ifadə etmək, rəy sorğusu, müstəqil fikir söyləmək, təkliflər vermək vasitəsilə və digər formalarda həyata keçirirlər. Vətəndaşlar irqindən, milliyyətindən, cinsindən, dilindən, mənşəyindən, əmlak və vəzifə mövqeyindən, dinə münasibətindən, əqidəsindən, peşəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə münasibətindən asılı olmayaraq, yerli özünüidarəni həm bilavasitə, həm də öz nümayəndələri vasitəsilə həyata keçirə bilirlər. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının yerli özünüidarə orqanlarına seçmək və seçilmək hüququ vardır. Bələdiyyə qulluğu Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları üçün eyni dərəcədə müyəssərdir. Hər bir vətəndaşın bələdiyyələrə, bələdiyyə orqanlarına və onların vəzifəli şəxslərinə müraciət etmək hüququ vardır. Bələdiyyələr, bələdiyyə orqanları və onların vəzifəli şəxsləri insan və vətəndaş hüquqlarına və azadlıqlarına bilavasitə aid sənəd və materiallarda hər bir vətəndaşın tanış olmaq, habelə qanunla xüsusi hallar nəzərdə tutulmayıbsa, bələdiyyələrin fəaliyyəti haqqında tam məlumat almaq imkanını təmin etməyə, seçicilərin tapşırıqlarını yerinə yetirməyə borcludurlar.

Yerli əhəmiyyətli məsələlərə dair yerli rəy sorğusu təyin edilə bilər. Yerli rəy sorğusunun keçirilməyi haqqında qərarı bələdiyyə nizamnaməsinin uyğun olaraq öz təşəbbüsü ilə və ya əhalinin tələbi əsasında qəbul edir. Bələdiyyə ərazisində yaşayan və seçki hüququ olan bütün vətəndaşların yerli rəy sorğusunda iştirak etmək hüququ vardır. Yerli rəy sorğusunda vətəndaşlar bilavasitə və könüllülük əsasında iştirak edirlər. Yerli rəy sorğusunda səsvermə gizli keçirilir, vətəndaşların öz iradəsini ifadə etməsi üzərində nəzarətə yol verilmir. Yerli rəy sorğusunun təyin edilməsi və keçirilməsi qaydası Azərbaycan Respublikasının qanunlarına uyğun olaraq tənzimlənir.

Bələdiyyələrə seçkilər vətəndaşların qanunla müəyyənləşdirilmiş seçki hüquqları təmin edilməklə, ümumi, bərabər, birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst, şəxsi, gizli səsvermə yolu ilə həyata keçirilir. Bələdiyyələrə seçkilər Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsinə uyğun keçirilir.

Əhalisi 500 nəfərdən az olan bələdiyyələrdə yerli əhəmiyyətli məsələlərə münasibət bildirmək, təkliflər irəli sürmək, kollektiv rəy söyləmək, qərarlar qəbul etmək məqsədi ilə həmin bələdiyyə ərazilərində vətəndaşlar öz yığıncaqlarını keçirə bilirlər. Vətəndaş yığıncaqları xalqın hakimiyyət işlərində birbaşa iştirakının ən qədim formalarından biridir və bu insanların fikir və söz azadlığı, sərbəst toplaşmaq azadlığı, cəmiyyətin və dövlətin siyasi həyatında iştirak hüququ, birləşmək hüququ kimi konstitusiyada təsbit edilmiş əsas insan hüquq və azadlıqlarının bilavasitə təcəssümüdür.⁹ Vətəndaşların yığıncaqlarında həmin

⁹ Комарова В.В. Собрания, сходы и конференции - форма осуществления народовластия.
http://www.lslg.ru/lslg/export/sites/lslg/ru/publications/articles/komarova_0

bələdiyyə ərazilərində yaşayan 18 yaşı tamam olmuş vətəndaşların iştirak etmək hüququ vardır. Vətəndaşların yığıncaqlarında bələdiyyənin nizamnaməsi və başqa qərarlar qəbul edilir, dəyişdirilir və ləğv olunur. Vətəndaşların yığıncaqları bələdiyyənin ərazisində yaşayan və səsvermə hüququ olan vətəndaşların azı 25 faizi iştirak etdikdə səlahiyyətli olur. Vətəndaşların ilk yığıncağını təşəbbüs qrupu çağırır. Təşəbbüs qrupunun yaradılması, vətəndaşların yığıncaqlarının çağırılması, keçirilməsi qaydaları Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının müvafiq təlimatı ilə tənzimlənir.

Bələdiyyənin nizamnaməsinə uyğun olaraq, əhalinin yerli əhəmiyyətli məsələlərə dair bələdiyyə aktları yaratmaq təşəbbüsü göstərmək hüququ vardır. Yerli əhəmiyyətli məsələlər barəsində əhalinin bələdiyyələrə verdiyi bələdiyyə aktlarının layihələri hökmən əhalinin nümayəndələrinin iştirakı ilə açıq iclaslarda müzakirə olunmalı, nəticələri rəsmən elan edilməlidir.

Vətəndaşların bələdiyyələrə, bələdiyyə orqanlarına və onların vəzifəli şəxslərinə fərdi və kollektiv surətdə müraciət etmək hüququ vardır. Bələdiyyələr, bələdiyyə orqanları və onların vəzifəli şəxsləri vətəndaşların müraciətlərinə mahiyyəti üzrə bir ay ərzində cavab verməlidirlər. Bələdiyyələr torpaq sahəsi əldə etmək istəyən hüquqi və fiziki şəxslərin ərizələrinə 10 gün müddətində baxırlar. Vətəndaşların bələdiyyələrə, bələdiyyə orqanlarına və onların vəzifəli şəxslərinə, müraciətlərinə cavab verilməsi müddətlərinin və qaydasının pozulması Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən müvafiq məsuliyyətə səbəb olur.

Yerli özünüidarənin həyata keçirilməsində vətəndaşlar yuxarıda göstərilmiş formalarla yanaşı, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, "Bələdiyyələrin statusu haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa, başqa qanunlara və bələdiyyənin nizamnaməsinə zidd olmayan digər formalarda da iştirak edə bilərlər. "Bələdiyyələrin statusu haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 31-ci maddəsinə müvafiq olaraq bələdiyyələrin məhəllə komitələri bələdiyyələrin səlahiyyətlərinə aid məsələlərin həllində onlara kömək məqsədilə vətəndaşların yaşayış yeri üzrə öz təşəbbüsü ilə yaratdıqları könüllü birliklərdir. Məhəllə komitəsi ərazi prinsipi üzrə yaradılır. Məhəllə komitəsinin fəaliyyət göstərdiyi ərazi ayrıca bir və ya bir neçə evin (məhəllənin) həddləri ilə müəyyən edilir. Məhəllə komitəsi, həmin komitənin fəaliyyət göstərdiyi ərazidə yaşayan əhalinin yığıncağında 5-11 üzvdən ibarət tərkibdə açıq səsvermə yolu ilə iki il müddətinə seçilir. Yığıncaq komitənin fəaliyyət göstərdiyi ərazidə yaşayan və səsvermə hüququ olan vətəndaşların azı 15 faizi iştirak etdikdə səlahiyyətli təşkil edilir. Həmin yığıncaqda məhəllə komitəsinin sədri, sədr müavini və katibi seçilir. Məhəllə komitəsinin tərkibində həmin ərazidə yaşayan, yaşı 18-dən aşağı olmayan vətəndaşlar seçilirlər. Vətəndaşların yığıncağında iştirak edənlərin səsələrinin yarısından çoxunu toplamış şəxslər bu komitənin tərkibinə seçilmiş hesab olunurlar. Məhəllə komitəsi vətəndaşların yığıncağının qərarı ilə vaxtdan əvvəl tamamilə və ya qismən yenidən seçilə bilər. Vətəndaşların yığıncaqları məhəllə komitəsinin fəaliyyət göstərdiyi ərazidə yaşayan səsvermə hüququ olan şəxslərin azı 10 faizinin və ya məhəllə komitəsi üzvlərinin üçdə bir hissəsinin təşəbbüsü ilə

çağrılır. Komitənin yeni üzvlərinin seçilməsi bu maddədə nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirilir. Məhəllə komitəsi görülmək tədbirlərin siyahısını və növbəliliyini müəyyən edir və görülmüş işlərin uçotunu aparır. Məhəllə komitəsi, lazım olan hallarda, lakin iki ayda bir dəfədən az olmamaq şərti ilə çağrılır və üzvlərin yarısından çoxu iştirak etdikdə səlahiyyətli hesab edilir. Məhəllə komitəsinin iclasları açıq keçirilir. Məhəllə komitəsinin qərarları açıq səsvermə vasitəsi ilə və adi səs çoxluğu ilə qəbul olunur. Məhəllə komitəsi öz fəaliyyəti barədə altı ayda bir dəfə vətəndaşların yığıncağında hesabat verir. Yığıncağın keçirilməsi haqqında müvafiq məhəllə komitəsinin fəaliyyət göstərdiyi ərazidə yaşayan şəxslərə bir həftə qabaq məlumat verilməlidir. Məhəllə komitələri aşağıdakı əsas səlahiyyətləri həyata keçirir :

- yerli əhəmiyyətli məsələlər barəsində bələdiyyələr qarşısında vəsatət qaldırmaq ;
- yerli əhəmiyyətli məsələlərlə bağlı vətəndaşların yığıncaqlarını keçirmək;
- yerli əhəmiyyətli məsələlərə dair bələdiyyə aktları yaratmaq təşəbbüsü göstərmək və həmin aktların layihələrini əhalinin iştirakı ilə açıq iclaslarda müzakirə etmək ;
- müvafiq bələdiyyə torpaqlarından istifadəyə dair rəy və təkliflər vermək ;
- yaşayış məntəqələrinin abadlaşdırılması, yaşıllaşdırılması, sanitariya vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, uşaq və idman meydançalarının, avtomobil yollarının, küçələrin, səkilərin, digər obyektlərin tikintisi, yenidən qurulması, təmiri və saxlanması işində əhalinin iştirakını təşkil etmək ;
- təbiətin, tarix və mədəniyyət abidələrinin mühafizəsi haqqında qanunvericiliyə riayət olunmasına kömək etmək ;
- məktəb yaşlı uşaqların təhsilə cəlb edilməsində tədris müəssisələrinə kömək etmək;
- uşaq və gənclərin istirahəti, idmanla məşğul olması üçün şəraitin yaradılmasına kömək etmək ;
- fəaliyyət göstərdiyi ərazidə yaşayan imkansızlara, xəstələrə və ahıl vətəndaşlara yardım göstərmək;
- yerli əhəmiyyətli məsələlərin həllində əhalinin təşəbbüskarlığının və özünüidarəetmə təcrübəsinin inkişafına kömək etmək ;

Məhəllə komitələri öz səlahiyyətlərini könüllü ianələr və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə qadağan olunmayan digər mənbələr hesabına həyata keçirir. Bələdiyyələr məhəllə komitələrinin verdiyi rəy, təklif və ya vəsatətlərə bir ay ərzində cavab verməlidirlər. Hər hansı məsələyə dair məhəllə komitələrinin rəyi həmin məsələlərin həlli zamanı bələdiyyələr tərəfindən nəzərə alınır. Bələdiyyələrlə məhəllə komitələrinin fəaliyyətlərinin əlaqələndirilməsi məqsədilə komitələr bələdiyyələrdə siyahıya alınır. Siyahıyaalınma vətəndaşların yığıncağının protokolu əsasında həyata keçirilir.

III FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA YERLİ ÖZÜNÜİDARƏNİN FUNKSIONAL-HÜQUQİ ƏSASLARI

3.1 Bələdiyyələrin maliyyə fəaliyyəti

Bələdiyyə maliyyəsi dedikdə yerli əhəmiyyətli məsələlərin həlli üçün maliyyə resurslarının formalaşması, bölgüsü və istifadəsi ilə əlaqədar yaranan sosial-iqtisadi münasibətlərin məcmusu başa düşülür. Bu münasibətlər yerli özünüidarəetmə orqanları ilə həmin bələdiyyənin ərazisində yaşayan əhali, habelə orada fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektləri arasında meydana çıxır.¹⁰

Bələdiyyə maliyyəsinin əsasını bələdiyyə büdcələri təşkil edir. Büdcə sistemi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən bələdiyyə büdcəsi (yaxud yerli büdcə) - bələdiyyələrin statusuna uyğun olaraq özünüidarəetmə prinsiplərini reallaşdırmaq, bələdiyyələrin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunları ilə müəyyən edilmiş səlahiyyətlərini həyata keçirmək üçün formalaşdırılan və istifadə olunan maliyyə vəsaitidir (30-cu maddə). Başqa sözlə, bələdiyyə büdcəsi ayrıca bələdiyyə qurumunun mərkəzləşdirilmiş maliyyə resursları fondudur. Həmin vəsaitlə bələdiyyələr yerli özünüidarəetmənin təmin edilməsi predmetinə aid olan vəzifə və funksiyalarını həyata keçirirlər.

Bələdiyyə büdcəsi dövlət büdcəsinin tərkibinə daxil deyil, müstəqildir. Onun müstəqilliyi özünün xüsusi mədaxil mənbələrinin olması və bələdiyyənin yerli büdcə vəsaitinə sərəncam vermək sahəsində müstəsna hüquqi ilə təmin edilir. Yerli büdcələrin formalaşdırılmasını, istifadə istiqamətlərini, tərtibini, təsdiqini və icrasını bələdiyyələr müstəqil həyata keçirirlər.

Bələdiyyə büdcəsi dövlət büdcəsinə daxil olmasa da, ölkənin büdcə sisteminin tərkib hissəsidir. Bələdiyyə büdcəsinin vəsaiti əsasən bələdiyyə ərazisində yaşayan və işləyən vətəndaşların, habelə orada fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatlarının vergi və digər ödəmələri, vətəndaşların və təşkilatların könüllü ianələri və yardımları, dövlət büdcəsindən köçürmələr və s. hesabına formalaşır. Bələdiyyə büdcəsinin vəsaitləri bələdiyyə ərazisində yaşayanların hamısı üçün əhəmiyyətli olan ümumi işlərin yerinə yetirilməsinə yönəldilir. Yerli büdcələrin formalaşdırılmasını, təsdiqini və istifadə olunmasını, onların icrasına nəzarəti bələdiyyələr müstəqil həyata keçirirlər.

Yerli büdcənin mədaxili və məxarici. Yerli vergilər və ödənişlər, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 73-cü maddəsinin II hissəsində və 144-cü maddəsinin II hissəsində nəzərdə tutulmuş əsaslarla qanunvericilik və icra hakimiyyətləri tərəfindən bələdiyyəyə verilmiş əlavə səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi üçün bələdiyyə üzrə ayrılmış müvafiq zəruri maliyyə vəsaiti, bələdiyyə əmlakının özəlləşdirilməsindən, bələdiyyə əmlakının icarəyə verilməsindən, yerli lotereyalardan, bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqlarda, binalarda və digər obyektlərdə yerləşdirilən küçə reklamlarına görə daxil olan ödənişlər, bələdiyyə, müəssisə, idarə və təşkilatlarının mənfəətindən tutulan vergi, dotasiyalar,¹¹ subvensiyalar, transfert ödənişləri, qanuna və bələdiyyələrin qərarlarına müvafiq

¹⁰ Büdcə bələdçisi. Q.İbadoglu, A.Mehdiyev, S.Əliyev. Bakı,2003 s.121

surətdə digər mədaxil, habelə bələdiyyələrin fəaliyyəti nəticəsində yaranan başqa vəsait yerli büdcələrin mədaxilini təşkil edir. Bələdiyyələr yerli büdcələrin vəsaiti barəsində müstəqil sərəncam verirlər.

Yerli büdcələrin mədaxil və məxaric hissələrində yerli əhəmiyyətli məsələlərin həllinin və bələdiyyələrə icra hakimiyyəti tərəfindən verilən səlahiyyətlərin həyata keçirilməsinin maliyyələşdirilməsi ayrılıqda nəzərdə tutulur.

Qanunvericiliyə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanları bələdiyyələrə verilmiş səlahiyyətlərin normal yerinə yetirilməsi kifayət edən yerli büdcələrin zəruri xərclərinin ödənilməsi üçün gəlir mənbələrini təsbit etmək yolu ilə bələdiyyələrin büdcələrini formalaşdırırlar. Yerli büdcələrin mədaxil hissəsi Azərbaycan Respublikasının Dövlət büdcəsi qəbul edilərkən müvafiq bələdiyyələr üzrə hər il nəzərdə tutulur. Əgər minimum yerli büdcənin mədaxil hissəsi göstərilən gəlir mənbələri hesabına təmin edilə bilmirsə, onda Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanları Azərbaycan Respublikası Dövlət büdcəsinin digər gəlir mənbələrini bələdiyyələrə verə bilərlər və bu zaman yerli büdcələrin əvvəlki ildən keçən sərbəst qalıqları hesaba alınmır.

Bələdiyyələr onların məşğuliyyət dairəsinə aid edilmiş sahələrdə əhalinin əsas yaşayış tələbatının ödənilməsini dövlət sosial standartlarından aşağı səviyyədə təmin edə bilməzlər. Bu standartların yerinə yetirilməsində dövlət Azərbaycan Respublikası vergilərinin və ayırmalarının müəyyən hissəsini yerli büdcələrin mədaxilinə təsbit etmək yolu ilə bələdiyyələrə kömək göstərə bilər.

Bələdiyyələr tərəfindən ayrı-ayrı dövlət səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi üçün zəruri maliyyə vəsaiti hər il Azərbaycan Respublikasının Dövlət Büdcəsində nəzərdə tutulur. Azərbaycan Respublikası dövlət orqanlarının qəbul etdikləri qərarlar nəticəsində bələdiyyənin məxarici artıb mədaxili azalarsa, qərar qəbul etmiş orqanlar kompensasiya ödəyirlər. Kompensasiyanın məbləği müvafiq qərarın qəbul olunması ilə bir vaxtda müəyyənləşdirilir. Bələdiyyələrin əlavə xərclərinə səbəb olan dövlət orqanlarının qərarlarını bələdiyyələr onlara kompensasiya kimi verilmiş vəsait həddində həyata keçirirlər.

Yerli vergiləri, ödənişləri, habelə onların ödənilməsi üzrə güzəştləri bələdiyyələr Azərbaycan Respublikasının qanunlarına uyğun müəyyənləşdirirlər. Bələdiyyələr qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada məqsədli layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün rəy sorğusunun nəticəsinə əsasən hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən ödənilən könüllü birdəfəlik ödənişlər tətbiq edə bilərlər. Yerli vergilər və ödənişlər ilə bağlı qərarlar bələdiyyə üzvlərinin üçdə iki səs çoxluğu ilə qəbul edilir. Bələdiyyələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada və şərtlərlə məqsədli büdcədən kənar fondlar yarada bilərlər. Belə fondlar məqsədindən asılı olaraq müddətli və müddətsiz olur. Müddətli büdcədən kənar fondlar, adətən, konkret problemin həlli məqsədi ilə yaradılır və həmin problemin həlli başa çatdıqdan sonra onların fəaliyyəti dayandırılır. Müddətsiz büdcədən kənar fondlar isə çox hallarda, yerli sosial

¹¹ Bu məqsədlə son üç ildə dövlət büdcəsində 55 milyard manat vəsait təsdiqlənsə də, onun 59 faizi ödənilməmişdir. 525-ci Qəzet, 17 fevral 2006-cı il N 29 (2136)

müdafiə və sosial inkişaf məsələlərinin müəyyən istiqamətləri üçün nəzərdə tutulur (məsələn, yerli büdcədən kənar su fondu və s.).¹²

Azərbaycan Respublikasının qanunlarına uyğun olaraq bələdiyyələr bələdiyyə lotereyaları buraxa, kreditlər alıb-verə bilər, bələdiyyə bankları və digər maliyyə-kredit idarələri yarada bilərlər.

Yerli vergilər və ödənişlər. Yerli vergilər Azərbaycan Respublikasının vergi sisteminin tərkib hissəsidir. Yerli vergilər “Yerli (bələdiyyə) vergilər və ödənişlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa və Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq bələdiyyələrə ödənilən vergilərdir. Bələdiyyələr tərəfindən tətbiq edilən ödənişlər qanunla müəyyənləşdirilən ödənişlərdən, habelə yerli rəy sorğularının nəticələri əsasında həyata keçirilən məqsədli layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün hüquqi və fiziki şəxslərin ödədikləri könüllü birdəfəlik ödənişlərdən ibarətdir. Bu ödənişlərin hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş vergi öhdəlikləri yerinə yetirildikdən sonra onların sərəncamında qalan mənfəət və gəlirlər hesabına ödənilir. Bu ödənişlərdən yalnız təyinatı üzrə istifadə olunmalıdır.

Bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatların mənfəəti, yerli əhəmiyyətli tikinti materialları, fiziki şəxslərin əmlakı (tikililər və onların hissələri, avtomobil və özüyəriyən təkərli texnika, su və hava nəqliyyatı vasitələri), habelə fiziki şəxslərin istifadəsində və (yaxud) mülkiyyətində olan torpaq sahələri müvafiq bələdiyyə vergilərinin vergitutma obyektidir. Vergi ödəyicisi – qanunvericiliyə uyğun olaraq müəyyən edilmiş vergitutma obyektlərindən vergi ödəyən fiziki və hüquqi şəxslərdir.

Yerli vergilərə aşağıdakılar aiddir :

- fiziki şəxslərdən torpaq vergisi ;
- fiziki şəxslərdən əmlak vergisi ;
- yerli əhəmiyyətli tikinti materialları (kərpic-kirəmit gilləri, tikinti qumları, yüsək möhkəmliyə malik olan çınqıl xammalı) üzrə mədən vergisi ;
- bələdiyyə mülkiyyətində olan hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi.

İnkişaf etmiş ölkələrin, xüsusilə ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa və Rusiya kimi dövlətlərin təcrübəsi göstərir ki, yerli büdcələrin yaradılmasında və inkişaf etdirilməsində əmlak vergisi xüsusi yer tutur. Məhz bu təcrübəyə söykənən Azərbaycan qanunvericiliyində sözügedən məqama geniş yer verilib. Bələdiyyələrin maliyyəsinin hüquqi əsaslarını təşkil edən qanunlarda fiziki şəxslərdən əmlak vergisi yerli vergilərin tərkib hissəsi kimi qeyd olunur. Bununla yanaşı “Yerli (bələdiyyə) vergilər və ödənişlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda fiziki şəxslərdən əmlak vergisini hesablamaq məqsədi ilə bələdiyyələrə 3-5 ildə bir dəfədən çox olmamaq şərti ilə əmlaka vergiqoyma məqsədləri üçün onun yenidən qiymətləndirilməsi barədə qərar çıxarmaq hüququ da verilib.

Yerli ödənişlərə aşağıdakılar aiddir :

¹² Büdcə bələdçisi. Q.İbadoğlu, A.Mehdiyev, S.Əliyev. Bakı,2003 s.132

- bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqlarda, binalarda və digər obyektlərdə küçə (divar) reklamının yerləşdirilməsi və yayımı üçün ödəniş ;
- Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq bələdiyyə mülkiyyətinin özgəninkiləşdirilməsindən, icarəyə və istifadəyə verilməsindən daxil olan ödəniş ;
- bələdiyyələr tərəfindən xüsusi ayrılmış torpaq sahələrində stasionar və ya səyyar ticarət, ictimai iaşə və digər xidmətlərə görə ödəniş ;
- bələdiyyə ərazisində mehmanxana, sanatoriya-kurort və turizm xidmətləri göstərən şəxslərdən alınan ödəniş. Bu ödəniş hər bir şəxs üçün sutkada şərti maliyyə vahidinin 1 misindən çox olmamaqla müəyyən edilir ;
- bələdiyyə ərazilərində hüquqi və fiziki şəxslərə məxsus olan ixtisaslaşdırılmış avtomobil dayanacaqları və ya bələdiyyələrin qərarına əsasən müəyyən edilmiş yerlərdə bütün növ nəqliyyat vasitələrinin daimi və ya müvəqqəti dayanacaqları üçün ödəniş. Bu ödəniş hər bir nəqliyyat vasitəsi üçün sutkada şərti maliyyə vahidinin 0,1 misindən çox olmamaqla müəyyən edilir.

Qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada bələdiyyələr yerli əhəmiyyətli proqramların maliyyələşdirilməsi üçün yerli rəy sorğusunun nəticəsinə əsasən hüquqi və fiziki şəxslərin sərəncamında qalan mənfəət və gəlirlər hesabına ödənilən könüllü birdəfəlik ödənişlər tətbiq edilə bilər.

Tikililər və onların hissələrinə görə fiziki şəxslərdən əmlak vergisi hesablaşmaq məqsədilə bələdiyyələr 3-5 ildə bir dəfədən çox olmamaq şərtilə, ərazilərində yerləşən müvafiq əmlakın vergiqoyma məqsədləri üçün qiymətləndirilməsi barədə qərar qəbul edirlər. Əmlakın qiymətləndirilməsi üzrə əməliyyatlar bələdiyyələrin vəsaiti hesabına maliyyələşdirilir. Bu dəyər Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq olunan qaydalar əsasında müəyyənləşdirilir. Əmlakın dəyəri fiziki şəxsin təşəbbüsü ilə və onun hesabına müstəqil peşəkar qiymətləndiricilər tərəfindən hesablanıla bilər.

Yerli vergilərin və ödənişlərin yığılmasına, yerli büdcələrə köçürülməsinə və istifadə olunmasına nəzarət bələdiyyələrin müvafiq komissiyaları, habelə seçkili orqanlarda, bələdiyyə qulluğunda işləməyən, yerli məhəllə komitələrinin və vətəndaşların yığıncaqlarında təklif olunan, bələdiyyə iclasında təsdiq olunan nəzarət komissiyaları tərəfindən həyata keçirilir. Zəruri hallarda yerli vergi və ödənişlərin yığılmasına və onlardan istifadə edilməsinə nəzarət məqsədilə bələdiyyələrin qərarına əsasən müvafiq yoxlamaların aparılması üçün müstəqil auditorlar cəlb oluna bilər. Bələdiyyələrin vergi və ödənişlərin yığılması və istifadəsi sahəsində fəaliyyəti tam aşkarlıq şəraitində həyata keçirilməlidir. Bu məqsədlə bələdiyyələr və onların müvafiq nəzarət komissiyaları bələdiyyə ərazisində yaşayan sakinlər qarşısında mütəmadi olaraq hesabatlar verir, bülletenlər buraxılır, illik hesabatları bələdiyyə binasının qarşısında xüsusi lövhələrdə yerləşdirirlər.

3.2 Bələdiyyələrin torpaq və su təsərrüfatı sahəsində idarəciliyi

Müvafiq inzibati ərazi daxilində qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada dövlət mülkiyyətində saxlanılmış və xüsusi mülkiyyətə verilmiş torpaqlar çıxmaqla qalan torpaqlar bələdiyyə torpaqlarıdır. İstifadə xüsusiyyətlərinə görə bələdiyyə torpaqları ümumi istifadədə olan torpaqlara, hüquqi və fiziki şəxslərin qanuni istifadəsində və icarəsində olan torpaqlara, habelə ehtiyat fondunda olan torpaqlara bölünür.

Bələdiyyə torpaqlarının idarəedilməsi aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

- torpaqların məqsədli təyinatı üzrə istifadə edilməsi və dövrüydən əsassız çıxarılmasının yolverilməzliyi
- torpaqların münbit qatının bərpası, artırılması, mühafizəsi, təbii və antropogen təsirlərdən qorunması
- torpaqların xüsusi mülkiyyətə, istifadəyə və icarəyə verilməsində qanunvericiliyə və sosial ədalət prinsiplərinə əməl edilməsi
- torpaqlardan haqqı ödənilməklə istifadə edilməsi
- müxtəlif məqsədlər üçün mülki dövrüydəyə cəlb edilən torpaqlar barədə əhalinin məlumatlandırılması

Torpaq münasibətlərinin tənzimlənməsi sahəsində bələdiyyələrin öz inzibati əraziləri daxilində səlahiyyətləri aşağıdakılardır:

- ✓ bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqlara sahiblik, onlardan istifadə və onlar barədə sərəncam vermək
- ✓ bələdiyyə torpaqlarını ümumi istifadəyə, hüquqi və fiziki şəxslərin istifadəsinə, icarəsinə və Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının və hüquqi şəxslərinin mülkiyyətinə vermək
- ✓ yaşayış məntəqəsinin baş planının, planlaşdırma və tikinti layihələrinin, yerquruluşu və təsərrüfat planinin hazırlanmasını və həyata keçirilməsini öz səlahiyyətləri daxilində təşkil etmək
- ✓ bələdiyyə torpaqlarının istifadəçilərindən torpaq vergisini və icarə haqqını almaq
- ✓ bələdiyyə ehtiyacları üçün torpaq sahələrini qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada geri almaq
- ✓ bələdiyyə torpaqlarının mühafizəsinə və yaxşılaşdırılmasına dair proqramlar hazırlamaq, təsdiq etmək və onları həyata keçirmək
- ✓ hüquqi və fiziki şəxslərin mülkiyyətinə, istifadəsinə və icarəsinə verilən torpaq sahələrinin minimum həddini müəyyən etmək
- ✓ bələdiyyə mülkiyyətinə torpaq alınması zərurəti yarandığı hallarda torpaq hərəqlərindən və xüsusi mülkiyyətçilərdən torpaq sahələri almaq, habelə dövlət mülkiyyətindən torpaq alınması barədə müvafiq icra hakimiyyəti orqanları qarşısında vəsatət qaldırmaq

- ✓ bələdiyyə torpaqlarından səmərəli istifadə olunmasına və onların mühafizəsinə nəzarət etmək
- ✓ bələdiyyə torpaqlarına dair məhkəmədən kənar qaydada həll olunmalı məsələləri həll etmək
- ✓ öz səlahiyyətləri daxilində torpaq istifadəçilərinin və icarəçilərinin hüquqlarını müdafiə etmək

Bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqların hər hansı hüquqla hüquqi və fiziki şəxslərə verilməsi bələdiyyələrin qərarı və tərəflər arasında bağlanmış müqavilə əsasında həyata keçirilir. Müqavilədə tərəflərin hüquqları və vəzifələri, torpaq sahəsinin hüquqi statusu, öhdəliklər, servitutlar və digər məhdudiyətlər, müqaviləyə xitam verilməsinin əsasları və torpaqların istifadəsi və mühafizəsi üzrə başqa şərtlər nəzərdə tutulur. Bələdiyyələrin ehtiyat fondunun kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqları yalnız məqsədli təyinatı üzrə qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydalara əməl etməklə istifadəyə və icarəyə verilir. Torpaq sahəsi əldə etmək istəyən hüquqi və fiziki şəxslər bələdiyyələrə ərizə ilə müraciət edirlər. ərizədə torpağın ölçüsü, yeri və məqsədli təyinatı göstərməlidir. Bələdiyyələr on gün müddətində ərizəyə baxır və Azərbaycan Respublikası torpaq qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada torpaqayırma sənədləri hazır olduqdan sonra torpaq sahəsinin verilməsi barədə qərar qəbul edirlər. Həmin qərar torpaq sahəsinin naturada (yerdə) ayrılması və torpaq üzərində hüquqlara dair sənədlərin verilməsi üçün əsasdır.

Bələdiyyə torpaqlarında yerləşən yerli əhəmiyyətli yeraltı və yerüstü suların tənzimlənməsi, istifadəsi, mühafizəsi, habelə suların vurduğu zərərin qarşısının alınması ilə əlaqədar tədbirlər bələdiyyələrin su təsərrüfatı adlanır. Bələdiyyə torpaqlarında yerləşən dövlət mülkiyyətində olan yerli əhəmiyyətli su təsərrüfatı obyektləri qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada bələdiyyə mülkiyyətinə verilir. Su təsərrüfatı obyektləri üzərində bələdiyyə mülkiyyəti aşağıdakı şərtlərlə yaradıla bilər:

- ✓ dövlət mülkiyyətində olan yerli əhəmiyyətli su təsərrüfatı obyektlərini bələdiyyə mülkiyyətinə verməklə
- ✓ bələdiyyə tərəfindən yeni su təsərrüfatı obyektləri yaratmaqla
- ✓ hüquqi və fiziki şəxslərin mülkiyyətində olan su təsərrüfatı obyektlərini əqdlər əsasında bələdiyyə mülkiyyətinə almaqla

Bələdiyyələrin su təsərrüfatı obyektlərinin idarə olunması bələdiyyələrin özləri və ya onların yaratdıqları su təsərrüfatı müəsisələri tərəfindən həyata keçirilir. Bələdiyyələr tərəfindən yaradılan su təsərrüfat müəsisələri bələdiyyələrin tabeliyində olan hüquqi şəxsdir, istehsal (təsərrüfat) hesabı əsasında fəaliyyət göstərir. Bələdiyyələrin su təsərrüfatı obyektləri bələdiyyələrin su təsərrüfatı müəsisələrinin daimi idarəçiliyinə verilir. Bələdiyyələrin su təsərrüfatı sistemləri və qurğularının, su qoruyucu meşə zolaqlarının qorunub saxlanması bələdiyyələr tərəfindən həyata keçirilir.

3.3 Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarət

Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarət – bələdiyyələr, bələdiyyə orqanları və onun vəzifəli şəxsləri tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarına və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarına (Naxçıvan Muxtar Respublikasında isə həm də Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyasına, qanunlarına və Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarına) riayət edilməsinin təmin olunması, bələdiyyələr tərəfindən qanunvericiliyin pozulması hallarının aradan qaldırılması məqsədi ilə həyata keçirilən fəaliyyətdir. Bələdiyyənin fəaliyyətinə inzibati nəzarət haqqında qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən, “Bələdiyyələrin statusu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunundan, “Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunundan, bələdiyyələrin fəaliyyətini tənzimləyən digər qanunlardan və normativ-hüquqi aktlardan ibarətdir. Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarəti Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 12 iyul 2000-ci il fərmanına əsasən yaradılmış Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi nəzdində fəaliyyət göstərən Bələdiyyələrlə İş və Bələdiyyələrə Metodiki Yardım Mərkəzi həyata keçirirdi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 2004-cü il fərmanına əsasən orqanın adı dəyişdirilərək Bələdiyyələrlə İş Mərkəzi adlandırıldı. Mərkəz öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, Azərbaycan Respublikasının qanunlarını, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarını, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarını, Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin əmrlərini, digər normativ hüquqi aktları və 12 iyul 2000-ci il fərmanı ilə təsdiq edilmiş Əsasnaməni rəhbər tutur. Bələdiyyələrin müvafiq komissiyaları və seçicilər bələdiyyənin fəaliyyətinə inzibati nəzarətin həyata keçirilməsinə cəlb edilə bilərlər. Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarətin aşağıdakı şərtləri var:

- ✓ Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarət yalnız Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunları ilə nəzərdə tutulmuş qaydada və hallarda həyata keçirilir.
- ✓ Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarət yalnız qanunçuluğa əməl olunması baxımından həyata keçirilir.
- ✓ Qanunvericilik və icra hakimiyyətləri tərəfindən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 144-cü maddəsinin II hissəsinə uyğun olaraq bələdiyyələrə verilən əlavə səlahiyyətlərin həyata keçirilməsinə nəzarəti həmin hakimiyyətlər inzibati nəzarəti həyata keçirən orqana həvalə edə bilərlər.
- ✓ İnzibati nəzarət bələdiyyələrin yerli əhəmiyyətli məsələləri qanun çərçivəsində müstəqil və sərbəst surətdə həll etmək hüququnu məhdudlaşdıra bilməz.
- ✓ İnzibati nəzarət həyata keçirilərkən bələdiyyələrin fəaliyyətinə edilən müdaxilə qanunda nəzərdə tutulan məqsədə mütənasib olmalıdır. İnzibati nəzarət icraatın başlanması üçün əsaslar aşağıdakılardır:

- 1) bələdiyyələrin normativ aktlarının; dövlət büdcəsindən ayrılan maliyyə vəsaitinin istifadəsi barədə aktların; bələdiyyələrin mülkiyyətində olan əmlaka dair mülkiyyət hüququnun həyata keçirilməsi barədə aktların; birdəfəlik yerli vergilərin və rüsumların tətbiqi barədə aktların; bələdiyyələr üçün xərclər və maliyyə öhdəlikləri doğuran aktların; yerli rəy sorğusunun nəticələrini əks etdirən qərarların; Azərbaycan Respublikasının normativ hüquqi aktlarına zidd olması barədə kifayət qədər əsas olduqda;
- 2) hüquqlarına və ya qanuni mənafələrinə bələdiyyə tərəfindən zərər vurulduğunu iddia edən fiziki və ya hüquqi şəxs, yaxud dövlət orqanının müraciəti daxil olduqda.

Qeyd edək ki, inzibati nəzarətin həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə bələdiyyələr qəbul etdikləri aktların bir surətini həmin aktların qəbul edildiyi andan 15 gündən gec olmayaraq inzibati nəzarəti həyata keçirən orqana göndərməlidir.

Yuxarıda göstərilən müraciət ərizəçinin hüquqlarının və ya qanuni mənafələrinin pozulduğu, yaxud ona bu barədə məlum olduğu gündən 6 ay ərzində verilə bilər. İnzibati nəzarəti həyata keçirən orqan müraciətə daxil olduğu andan 15 gün müddətində, əlavə araşdırmalar tələb olunursa, 30 gün müddətində baxır. Müraciətə baxılması müddətinin uzadılması barədə ərizəçiyə dərhal məlumat verilməlidir.

İnzibati nəzarəti həyata keçirən orqan daxil olmuş müraciətə dair aşağıdakı iki qərardan birini qəbul edir :

- 1) aşağıda göstərilmiş icraata başlayır
- 2) müraciətə baxmaqdan imtina edir və bu barədə müvafiq şəxsə və ya orqana əsaslandırılmış yazılı cavab göndərir.

İnzibati nəzarəti həyata keçirən orqan daxil olmuş müraciətə baxarkən həmin müraciətdə göstərilmiş və mübahisə doğuran bələdiyyə aktının, habelə əlavə sənədlərin və ya məlumatların ona göndərilməsi barədə müvafiq bələdiyyəyə müraciət edə bilər. Bələdiyyə bu sənədləri və ya məlumatları həmin sorğunu aldığı andan 15 gün ərzində inzibati nəzarəti həyata keçirən orqana təqdim etməlidir. İnzibati nəzarəti həyata keçirən orqan ona təqdim olunmuş müraciətə baxarkən zəruri hallarda yerində araşdırmalar apara bilər. Bu cür araşdırmalar aparılmasına bələdiyyələr tərəfindən maneə törədilməlidir. İnzibati nəzarəti həyata keçirən orqan müraciətin araşdırılması nəticəsində bələdiyyənin fəaliyyətinin qanuna zidd olduğunu aşkar etdikdə, həmin fəaliyyətin 15 gün müddətində dayandırılması və vurulmuş ziyanın aradan qaldırılması barədə müvafiq bələdiyyəyə müraciət edir.

İnzibati nəzarəti həyata keçirən orqan yuxarıda göstərilən hallarda və ya daxil olmuş müraciətin araşdırılması nəticəsində bələdiyyə aktının Azərbaycan Respublikasının normativ-hüquqi aktlarına zidd olduğunu aşkar etdikdə, həmin aktın 15 gün ərzində dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi barədə müvafiq bələdiyyəyə müraciət edir.

İnzibati nəzarəti həyata keçirən orqanın müraciəti bu müddət ərzində müvafiq bələdiyyə tərəfindən yerinə yetirilmədikdə o, 15 gün ərzində məhkəməyə

müraciət edir. Məhkəməyə müraciət edilməsi barədə bu cür araşdırmalar aparılmasına bələdiyyələr tərəfindən maneə törədilməməlidir. İnzibati nəzarəti həyata keçirən orqan müraciətin araşdırılması nəticəsində bələdiyyənin fəaliyyətinin qanuna zidd olduğunu aşkar etdikdə, həmin fəaliyyətin 15 gün müddətində dayandırılması və vurulmuş ziyanın aradan qaldırılması barədə müvafiq bələdiyyəyə müraciət edir. İnzibati nəzarəti həyata keçirən orqan bələdiyyə aktının Azərbaycan Respublikasının normativ-hüquqi aktlarına zidd olduğunu aşkar etdikdə, həmin aktın 15 gün ərzində dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi barədə müvafiq bələdiyyəyə müraciət edir. İnzibati nəzarəti həyata keçirən orqanın müraciəti bu müddət ərzində müvafiq bələdiyyə tərəfindən yerinə yetirilmədikdə o, 15 gün ərzində məhkəməyə müraciət edir. Məhkəməyə müraciət edilməsi barədə müvafiq bələdiyyəyə dərhal məlumat verməlidir.

Hər hansı bələdiyyə aktı və ya bələdiyyənin fəaliyyəti dövlət mənafeələrinə və ya ictimai mənafeələrə ağır ziyan vura bilərsə, inzibati nəzarəti həyata keçirən orqan müvafiq bələdiyyəyə dərhal həmin aktın ləğv edilməsini və ya həmin fəaliyyətə xitam verilməsini təklif edir. Bu təklif 3 gün müddətində yerinə yetirilmədikdə, inzibati nəzarəti həyata keçirən orqan dərhal məhkəməyə müraciət edir və həmin iddianın təmin edilməsi ilə bağlı qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydada müvafiq qərar çıxarılmasını məhkəmədən xahiş edir.

Bələdiyyənin fəaliyyətində cinayət aşkar etdikdə, inzibati nəzarəti həyata keçirən orqan müvafiq tədbirlər görülməsi üçün səlahiyyətli dövlət orqanına müraciət edə bilər.

İnzibati nəzarəti həyata keçirən orqan hər ilin sonunda öz fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə illik məruzə təqdim edir. Bu məruzədə inzibati nəzarəti həyata keçirən orqan bələdiyyələrin fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi ilə bağlı təkliflər verə bilər.

Təhlil göstərir ki, 2004-cü il ərzində bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarətin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar bələdiyyələrin işinin müxtəlif istiqamətlərini əks etdirən 2.379 bələdiyyə aktına baxılmış, qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olmadığından onlardan 445-nin dəyişdirilməsi və ya ləğvi barədə həmin aktları qəbul etmiş bələdiyyələrə müraciət olunmuş, bələdiyyələr tərəfindən artıq həmin aktlardan 200-ə qədəri ləğv edilmiş və ya dəyişdirilmişdir. Ədliyyə Nazirliyi nəzdində Bələdiyyələrlə İş Mərkəzinin icraatına özündə inzibati nəzarət icraatına başlamaq tələbini əks etdirən 600-dən çox müraciət daxil olmuş, aparılmış araşdırmalar nəticəsində 94 bələdiyyə aktı ləğv edilmiş, 4 akt isə dəyişdirilmişdir.¹³ Bundan başqa 6 bələdiyyəyə qarşı cinayət işinin açılması üçün prokurorluq orqanlarına müraciətlərin edilməsi.¹⁴

Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarəti həyata keçirən orqan bələdiyyələrin fəaliyyətində qanunçuluq prinsipinə riayət olunmasının təmin edilməsi ilə bağlı ümumiləşdirmələr apara və onları öz təklif və tövsiyələri ilə birlikdə müvafiq bələdiyyələrə təqdim edə bilər. Bu təklif və tövsiyələr bələdiyyələrin iclaslarında müzakirə olunur və müvafiq qərar qəbul olunur.

¹³ Xalq qəzeti, 7 aprel 2006.

¹⁴ Bakı bələdiyyəsi: müşahidələr, faktlar, mülahizələr. Bakı, 2006. s.18

Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarəti həyata keçirən orqanın və onun vəzifəli şəxslərinin qanuna zidd qərar və ya hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanına-Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinə¹⁵ və ya məhkəməyə qanunla müəyyən edilmiş qaydada şikayət verilə bilər.

NƏTİCƏ

1995-ci ildə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının qəbulu dövlətimizdə köklü dəyişikliklərə başlanğıc verdi. Bu dəyişikliklərdən biri də yerli özünüidarətmənin formalaşması oldu.

Yerli özünüidarətmə ölkəmizdə yeni yaranmış institutdur. Azərbaycan Respublikasında yerli özünüidarətməni bələdiyyələr həyata keçirir. Bu quruma ilk seçkilər 1999-cu il dekabr ayının 12-də keçirildi. Baxmayaraq ki, Konstitusiyanın “Keçid müddəalarının” 7-ci bəndinə görə konstitusiya qüvvəyə mindikdən sonra

¹⁵ "Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarət haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı (27 sentyabr 2003-cü il № 922)

iki il müddətinə ölkədə yerli özünüidarə haqqında qanun qəbul edilməli və bələdiyyələrə seçkilər keçirilməli idi.

Ümumiyyətlə yerli özünüidarəetmə xalqa ən yaxın olan idarəetmədir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının birinci maddəsində Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyətinin yeganə mənbəyinin Azərbaycan xalqı olması göstərilir. İkinci maddədə isə xalqın suverenliyindən bəhs edilir. Orada deyilir:

I. Sərbəst və müstəqil öz müqəddəratını həll etmək və öz idarəetmə formasını müəyyən etmək Azərbaycan xalqının suveren hüququdur.

II. Azərbaycan xalqı öz suveren hüququnu bilavasitə ümumxalq səsverməsi-referendum və ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst, gizli və şəxsi səsvermə yolu ilə seçilmiş nümayəndələri vasitəsi ilə həyata keçirir.

Yerli özünüidarəetməni həyata keçirən bələdiyyələrin də təşkil olunmasında bu prinsipə riayət edilir. Bələdiyyələrə üzv seçməklə vətəndaşların yerli özünüidarəetmədə iştirakı tükənmir. Bundan başqa vətəndaşlar yaşadıkları ərazilərdə yerli özünüidarə hüququnu öz iradəsini birbaşa ifadə etmək, rəy sorğusu, müstəqil fikir söyləmək, təkliflər vermək vasitəsilə və digər formalarda həyata keçirirlər.

Bələdiyyələr təşkil olunduqdan sonra öz orqanları vasitəsi ilə ölkə qanunvericiliyinin onlar qarşısında qoyduğu bir sıra vəzifələri yerinə yetirirlər. Bu istiqamətdə bələdiyyə orqanları qanunvericiliklə müəyyən edilmiş və yerli özünüidarəetmə orqanlarının üzərinə qoyulmuş proqramlar həyata keçirirlər. Bu proqramlar aşağıdakılardır:

1. Yerli sosial müdafiə və sosial inkişaf proqramları.

Yerli sosial müdafiə proqramları bələdiyyə tərəfindən müəyyən edilən vətəndaşlar kateqoriyasına dövlət sosial təminatından əlavə sosial təminatlar müəyyən edir. Həmin təminatlar mütəmadi və birdəfəlik ola bilər. Yerli sosial müdafiə və sosial inkişaf proqramlarında məqsəd dövlətin həyata keçirdiyi sosial inkişaf proqramlarında nəzərdə tutulmayan və ya onlara əlavə olaraq yerli əhəmiyyətli sosial inkişaf məsələlərini həll etməkdir. Həmin proqramlar məktəblərdə tərbiyə, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, yaşayış və qeyri-yaşayış binalarının saxlanması və istifadə edilməsi, sanitariya müəssisələrinin təşkili, saxlanması və inkişafı, mənzil tikintisi, yerli əhəmiyyətli su mənbələrindən istifadə, su təchizatının və kanalizasiya təsərrüfatının təşkili, saxlanması və inkişafı, yanacaq təchizinin və satışının təşkili, yerli əhəmiyyətli yolların tikilməsi və saxlanması, mərasim xidmətlərinin təşkili və qəbiristanların qorunması, yerli nəqliyyat və rabitə xidmətinin təşkili, ticarət, ictimai iaşə və məişət xidmətinin təşkilinə şərait yaradılması, mədəniyyət müəssisələrinin inkişafına yardım göstərilməsi, tarix və mədəniyyət abidələrinin saxlanması, informasiya xidmətinin təşkili, kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyəti üçün şərait yaradılması, kimsəsizlərə, xəstələrə, qocalara, maddi imkansızlara, valideyin himayəsindən məhrum olmuş, həmçinin istedadlı uşaqlara əlavə yardım, fiziki tərbiyə və idmanın inkişafına yardım göstərilməsi, əhalinin məşğulluğuna,

adamların peşələri üzrə işlə təmin olunmasına kömək göstərilməsi və yerli infrastrukturun digər sahələrini əhatə edə bilər.

2.Yerli iqtisadi inkişaf proqramları.

Yerli iqtisadi inkişaf proqramlarından məqsəd dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi inkişaf proqramlarında nəzərdə tutulmayan və ya onlara olavə olaraq yerli əhəmiyyətli iqtisadi inkişaf məsələlərini həll etməkdir. Həmin proqramlar aqrar, sənaye, rabitə, nəqliyyat və digər sahələri əhatə edə bilər. Yerli iqtisadi inkişaf proqramlarında bələdiyyə torpaqlarında və dövlətin bələdiyyələrə verdiyi əmlakdan səmərəli istifadə yolları göstərilir.

3.Yerli ekoloji proqramlar.

Yerli ekoloji proqramlardan məqsəd dövlətin həyata keçirdiyi ekoloji proqramlarda nəzərdə tutulmayan və ya onlara olavə olaraq yerli əhəmiyyətli ekoloji təmizlik məsələlərinin həllinə yerli əhalinin hamılıqla cəlb edilməsidir. Həmin proqrama yerli şəraitdə mövcud olan ekoloji tarazlığın qorunub saxlanması, bələdiyyə ərazisinin yaxşılaşdırılması və abadlaşdırılması, məişət tullantılarının toplanması və emalı, suyun, havanın, torpağın hər cür çirklənmədən qorunması, qonşu bələdiyyələrlə birgə ekoloji tədbirlərin həyata keçirilməsi və yerli əhəmiyyətli digər tədbirlər daxil edilə bilər. Bələdiyyələr dövlətin ekoloji proqramları ilə yerli ekoloji proqramların əlaqələndirilməsinə, müəyyən hallarda birgə tədbirlərin həyata keçirilməsinə yardım göstərirlər.

Bələdiyyə institutunun ölkəmiz üçün yeni olduğunu nəzərə alaraq bu qurumlar fəaliyyətinə nəzarət və yardım məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi nəzdində Bələdiyyələrlə İş Mərkəzi yaradılmışdır.

İndiyə qədər yerli özünüidarəetmə ilə bağlı 20-dək qanun qəbul edilmiş, bu qanunlarla əlaqədar fərmanlar verilmiş, qərarlar çıxarılmışdır. Ümumiyyətlə, cəmiyyət inkişaf edir və ictimai həyatın müxtəlif sahələrində bu inkişafa uyğun dəyişikliklər gedir. Ölkə qanunvericiliyi də bu inkişafdan öz payını alır. Yerli özünüidarəetmə haqda olan qanunvericiliyə də müvafiq dəyişikliklər, əlavələr olunur.

Sevindirici haldır ki, Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasında dövlət hakimiyyət orqanlarının işçiləri ilə yanaşı, bələdiyyə idarəetmə orqanlarında çalışan işçilər üçün də kursları yaradılmışdır.

Bir fakti unutmamaq olmaz ki, bələdiyyə institutu ölkəmizdə yeni yaranıb və bu qurumun hüquqi bazası yetərincə olsa da, təcrübə bazası yox dərəcəsindədir. Bundan əlavə, bir sıra icra strukturları rəhbərlərinin bu qurumlara qısqançılıqla yanaşması və bəzi hallarda işə birbaşa müdaxiləsi, hətta öz sərəncamları ilə bələdiyyələrin səlahiyyətlərinin məhdudlaşdırılması adıçəkilən qurumların iş fəaliyyətini iflic vəziyyətə salır.

Bəs yaranmış vəziyyətdən necə çıxmalı?

Təhlillər göstərir ki, əgər biz həqiqətən sivil şəkildə çalışan və beynəlxalq standartlara cavab verən yerli özünüidarəetmə sistemini fəaliyyətdə görmək istəyiriksə, ilk növbədə ona verilən səlahiyyətlər çərçivəsinə yenidən baxmalıyıq.

Yerlərdəki icra nümayəndələrinin ləğvi və ya bir çox hallarda onların bələdiyyələrlə birləşdirilməsi bələdiyyələrin işini və məsuliyyətini artırır.

Fikrimizcə, ilk öncə icra strukturları ilə üst-üstə düşən məsələlər və “paralel səlahiyyətlər” aradan qaldırılmalı, seçki yolu ilə hakimiyyətə gələnlərə geniş səlahiyyət paketi təqdim edilməlidir. Məsələn, əhaliyə kommunal xidmətlərin göstərilməsinin tamamilə bələdiyyələrə verilməsi daha doğru addım olardı. Qeyd edək ki, bələdiyyə qanunvericiliyi də buna imkan verir. Addımın atılması nəticə etibarı ilə çox uğurlu ola bilər. Ən əsası isə büdcədən bu sahənin saxlanılmasına ayrılan xərcin azalmasına gətirər.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasında Bələdiyyələrin Hüquqi Bazası: qanunlar, fərmanlar, sərəncamlar, əsasnamələr. Bələdiyyə Kitabxanası. Bakı, 2002.
2. Əziz Torrul. Beynəlxalq bələdiyyə təcrübəsi.
3. Q. İbadoğlu, A. Mehtiyev, S. Əliyev. Büdcə bələdçisi. Bakı 2003
4. E. Abdullayev, S. Həsənova, Z. Qaralov. Bələdiyyə hüququ.

ABU, Bakı, 2002.

5. A.Əliyev Ə.Qasımov, V.Zeynalov. Bələdiyyələrə elmi - metodik kömək. BDU, Bakı, 2002.

6. Ş. Xuduoğlu. Bələdiyyələr haqqında.(Nəzəriyyələr,təcrübələr, sənədlər toplusu). Qanun, Bakı, 1999.

7. V.Tofiqli. Bakı bələdiyyəsi: müşahidələr, faktlar, mülahizələr. Bakı, 2006.

8. Əziz Torrul. Bələdiyyələrdə ictimaiyyətlə əlaqələrin beynəlxalq təcrübəsi. Bakı, 2002.

9. Əziz Torrul. Bələdiyyələrin maliyyə fəaliyyəti.

10. N. Seyidov. Azərbaycan bələdiyyələr assosiasiyası. Bakı, 2003

11. H. Hacılı, D. Əhmədov. Azərbaycan Bələdiyyələr Assosiasiyası : Onun Yaradılması Zərurəti və Funksional Fəaliyyəti.. Bakı, 2003.

12. Z.Əsgərov. Konstitusiya hüququ. Bakı, 2002.

13. Z.Qaralov. Azərbaycan Respublikasında Bələdiyyələrin hüquqi bazası. Bakı, 2000.

14. Azərbaycan bələdiyyələri: İmkan və perspektivlər. Bakı, 2003.

15. H.Həsənov, M.Hüseynov. Bələdiyyə idarəetməsi. Bakı, 1999

16. Bələdiyyə bələdçisi. Bakı, 2001.

17. N.H.Əliyev. Bələdiyyələr və yerli büdcə. Azərneşr, Bakı, 2003.

18. Bələdiyyə inzibatchılığı. Bakı, 2001.

19. N.Seyidov. Bələdiyyələr: Beynəlxalq təcrübə və yerli qanunvericilik... Bakı, 2003.

20. Bələdiyyələrin maliyyə, vergitutma, hüquq və səlahiyyətləri. Adiloğlu, Bakı, 2003.

21. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Qanun 2005

22. Azərbaycan Respublikası Seçki məcəlləsi 2003

23. Bələdiyyələrin statusu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu 1999

24. Bələdiyyə əraziləri və torpaqları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu 1999

25. Yerli (bələdiyyə) vergilər və ödənişlər haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu 2001

26. Bələdiyyə torpaqlarının ayrılmasına dair sənədlərin hazırlanması və razılaşdırılması qaydaları haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu 2002

27. Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu 2003

28. Bələdiyyələrin daimi və başqa komissiyaları haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu 2000

29. Bələdiyyələrin birgə fəaliyyəti, birləşməsi, ayrılması və ləğv edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu 2000

30. Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu 1999

31. Bələdiyyələrin nümunəvi nizamnaməsinin təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu 2000
32. Bələdiyyə torpaqlarının idarə edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu 2001
33. Bələdiyyə üzvünün statusu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu 2000
34. Azərbaycan Respublikasında yerli özünüidarəetmə üzrə Əlaqələndirmə Şuraları haqqında" Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu 2000
35. Bələdiyyələrin su təsərrüfatı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu 2001
36. Bələdiyyələrin məhəllə komitələri haqqında Nümunəvi Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu 2001
37. Yerli (bələdiyyə) vergilər və ödənişlər haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu 2001
38. Bələdiyyə mülkiyyətinə əmlakın verilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu 1999
39. Bələdiyyələrin vergi xidməti orqanı haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu 2003
40. Azərbaycan Respublikasında bələdiyyə seçkilərində seçicilərin təşəbbüs qruplarının yaradılması və namizədlərin irəli sürülməsi qaydası haqqında Mərkəzi Seçki Komissiyasının Təlimatı 2004
41. Yerli özünüidarəetmə haqqında Avropa Xartiyası 1985
42. Комарова В.В. Собрания, сходы и конференции - форма осуществления народовластия.
43. Основные теории местного самоуправления: происхождение и развитие. Москва, 1996
44. Dövri nəşrlər:
Xalq qəzeti
525-ci qəzet
45. İnternet resurs mərkəzləri:
<http://www.meclis.gov.az>-AR MM-nin rəsmi saytı
<http://www.azstat.org>-AR DSK-nin rəsmi saytı
<http://www.ekspert.az>-müstəqil jurnal
<http://belediyye.iatp.az>-Bələdiyyə Resurs Mərkəzi
<http://www.cec.gov.az>-AR MSK-nin rəsmi saytı
<http://www.lslg.ru>-[Центр](http://www.lslg.ru) правовой поддержки местного самоуправления